

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І КУЛЬТУРИ

Методичні вказівки до семінарських занять і самостійної роботи для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня спеціальностей 051- Економіка, 072 – Фінанси, банківська справа та страхування, 073 – Менеджмент, 281 – Публічне управління та адміністрування

Затверджено на засіданні
кафедри філософії і суспільних наук,
протокол № 1 від 27.01.2023 р.

ЧЕРНІГІВ НУ «Чернігівська політехніка» 2023

Філософія науки і культури. Методичні вказівки до семінарських занять і самостійної роботи для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня спеціальностей 051 – Економіка, 072 – Фінанси, банківська справа та страхування, 073 – Менеджмент, 281 – Публічне управління та адміністрування / Укл. Киселиця С. В. – Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка». 2023.

Укладачка: Киселиця Світлана Володимирівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії і суспільних наук НУ «Чернігівська політехніка»

Відповідальна за випуск: Шакун Наталія Валеріївна, кандидат філософських наук, доцент, завідувачка кафедри філософії і суспільних наук НУ «Чернігівська політехніка»

Рецензент: Хамітов Назіп Віленович, член-кореспондент НАН України, доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України

ВСТУП

Філософія за характером дослідження людиною світу є інтеграційною наукою або метанаукою, що не може не впливати на програмний зміст дисципліни та бути одним із визнаних компонентів загальної гуманітарної підготовки спеціалістів у будь-якій галузі знань.

Дисципліна «Філософія науки і культури» є методологічним підґрунтям конкретних наук, що застосовує її аналітико-синтезуючі властивості та спрямовує цей інтеграційний потенціал на формування у здобувачів вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня критичного, творчого і виваженого підходу до реалій у будь-якому сегменті науково-дослідницької діяльності.

Цілеспрямованість програми: сформувати у здобувачів наукового ступеня доктора філософії (PhD) розуміння важливості науково-методологічного підходу до аналізу предметів, спонукати до осмислення дійсності на абстрактно-логічному рівні в межах науки та гуманітарної діяльності; прищепити сталі навички самостійного критичного розгляду проблем із залученням основних категорій філософії; виробити стійку зацікавленість до гносеологічної спрямованості філософії як методології наукового пізнання, потреби у духовних зусиллях та розширенні горизонту особистісного світобачення, що спирається на загальнолюдські цінності.

Метою викладання навчальної дисципліни аспірантам зазначених спеціальностей є оволодіння ними загальнонауковими (філософськими) компетентностями, необхідними для виконання оригінальних досліджень, що містять наукову новизну, мають теоретичне і практичне значення для суспільства.

Головним завданням дисципліни є осягнення універсальних законів розвитку природи і суспільства, засвоєння основних категорій науки і культури, вивчення і застосування провідних філософських концепцій у науково-дослідницькій роботі, формування раціонального підходу до вирішення актуальних професійних і життєвих проблем.

Значення дисципліни полягає в удосконаленні науково-дослідницької культури майбутніх докторів філософії. Для цього значущими є основні аналітичні та синтезувальні принципи філософського мислення, оволодіння логікою та основними методами наукового пізнання, застосування одержаних знань при вирішенні професійних задач, слідування правилам академічної добросовісності як у діловому, так і міжособистісному спілкуванні, прагнення до творчості та конструктивної діяльності.

Під час вивчення дисципліни здобувач третього (освітньо-наукового) рівня має набути/розширити загальні та спеціальні компетентності, сформувати навички, що передбачені освітньою програмою.

СТРУКТУРА КУРСУ

- I. ОСОБЛИВОСТІ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ЗАХОДУ І СХОДУ**
- II. ОНТОЛОГІЯ І ПРАКСЕОЛОГІЯ В ОСЯГНЕННІ ЛЮДИНОЮ СВІТУ**
- III. СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНІ ВИМІРИ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ**
- IV. ФІЛОСОФІЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ**

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

- Тема 1. Культура й цивілізація
- Тема 2. Філософія як узагальнення духовної культури людства
- Тема 3. Духовна культура Давнього Сходу
- Тема 4. Духовна культура Європейської Античності (Давня Греція)
- Тема 5. Духовна культура Європейського Середньовіччя
- Тема 6. Духовна культура доби Відродження
- Тема 7. Наукоцентризм культури Нового часу
- Тема 8. Німецька класична філософія як раціоналістична довершеність культури Просвітництва
- Тема 9. Релігійне подолання гносеологізму: суперечливість новокласичної духовної традиції
- Тема 10. Парадигмальний плюралізм середини ХІХ – початку ХХ століття
- Тема 11. Епістемологічна та аксіологічна спрямованість сучасної культури
- Тема 12. Зустріч Сходу і Заходу в українській культурі: класика і сучасність
- Тема 13. Буття як фундаментальна проблема філософії
- Тема 14. Духовні та психологічні виміри буття людини. Свідомість та позасвідоме
- Тема 15. Праксеологічні та морально-етичні виміри людського буття
- Тема 16. Особистість у вимірах філософського аналізу
- Тема 17. Сенс життя, смерть та безсмертя як філософські проблеми
- Тема 18. Філософія та її місце в житті людини
- Тема 19. Основні концепції людини в сучасній філософії
- Тема 20. Поняття і структура суспільства
- Тема 21. Людина в історичних вимірах суспільного буття. Спілкування, розуміння, толерантність
- Тема 22. Сучасна філософська глобалістика та футурологія
- Тема 23. Пізнання і творчість у бутті людини
- Тема 24. Основні способи осягнення законів Всесвіту людиною: пізнавально-методологічні підходи
- Тема 25. Наука як об'єкт філософського аналізу
- Тема 26. Структура та основні форми наукового пізнання
- Тема 27. Основні методи наукового дослідження
- Тема 28. Предмет, зміст і значення логіки в науковому пізнанні

САМОСТІЙНА РОБОТА

ФІЛОСОФСЬКИЙ СЛОВНИК

Інтегративне світоглядно-теоретичне підґрунтя філософії науки і культури та її абстрактно-логічний стиль викладу з необхідністю передбачають самостійну роботу, яка створює можливість оволодіти навичками опрацювання маловідомого контенту, стимулює необхідність пошуку додаткових джерел інформації та докладанню зусиль щодо їх критичного аналізу, осмислення проблематики, вміння узагальнювати.

Для цього необхідно працювати з обширною енциклопедичною/довідниковою літературою, починаючи з окреслення предмету дослідження, що на категоріальному рівні означає визначення поняття про предмет. Оскільки філософське знання – об’єктивоване за змістом, але – завжди суб’єктивне за формою, доцільно застосовувати індивідуальний філософський словник.

Рекомендуємо наступні джерела інформації для створення власного словника:

- Філософський енциклопедичний словник / [В. І. Шинкарук та ін]; гол. редкол. акад. В. І. Шинкарук; Національна академія наук України; Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди. – Київ : Абрис, 2002. – 741 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf
- Філософія: словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. – Київ: КВЦ, 2020. – 274 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3551/1/>
- Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії. Проблема людини та її меж. Навч. пос. зі словником. 4-е вид., перероб. та доп. – Київ : КНТ, 2016. – 278 с.
- Хамітов, Н., Крилова, С. Філософський словник. Людина і світ. 2-е видання, виправлене і доповнене. – Київ : КНТ, 2018. – 200 с.
- Історія філософії: словник / [В. І. Ярошовець та ін.]; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. І. Ярошовця; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К. : Знання України, 2012. – 1087 с.
- Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей [наук. керівники проекту: Барбара Кассен, Костянтин Сігов ; пер. і ред. Володимир Артюх та ін.]. Вид. 3-тє. Київ : Дух і літера, 2020. – 570 с.
- Булатов М. О. Філософський словник. – К.: Стилос, 2009. – 575 с.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Практичні заняття є сполучною ланкою між лекціями та самостійною роботою, містять теми і плани семінарських занять, коло проблемних питань та джерельну базу, які необхідні здобувачеві третього (освітньо-наукового) рівня для підготовки до складання іспиту.

У залежності від складності обговорюваних проблем визначається кількість часу, що відводиться для підготовки та проведення практичного заняття. Темі семінарів логічно пов'язані та взаємодоповнюються. Відтак, нижче викладений зміст занять відображає основні концепти, ідеї та актуальні проблеми сучасної філософії, репрезентує навчально-методичні та науково-дослідницькі способи засвоєння винесених на іспит питань.

Активна участь ЗВО у практичних заняттях повинна продемонструвати ступінь засвоєння основних ідей теми та здатність критично осмислювати джерельний матеріал, знати і вміти оперувати ключовими поняттями, логічно та коректно формулювати судження, гіпотези чи концепції, аргументовано обстоювати світоглядно-теоретичні позиції, системно аналізувати події і таке інше та дозволить отримати необхідну кількість балів під час поточного контролю.

Провідним завданням учасни(ка)(ці) семінару є вироблення та удосконалення його(її) здатності до публічних виступів і вміння вести дискусію. Семінарські заняття проходять у вигляді обговорення заздалегідь запропонованих питань, містять ознаки міждисциплінарного зібрання задля обміну інформацією, проведення дискусії, презентації (технічної – включно) учасниками власного бачення способів вирішення поставленого завдання, що супроводжуються посиленням на науково-популярну та навчально-методичну літературу.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Культура і цивілізація

План

1. Культура і цивілізація: суперечність та її розв'язання.
2. Основні проблеми суспільно-філософської думки сучасності.
3. Свобода і відповідальність в історії.
4. Інтерсуб'єктивність як основа спілкування.
5. Поняття етнокультури.

Основні поняття: громадянин, комунікація, культура, людське буття, населення, народ, особистість, суспільство, суспільне виробництво, цивілізація.

Проблемне коло

- Які фундаментальні суперечності існують в глобальному та локальному світах?
- В чому полягають принципові відмінності між громадянином і мешканцем?

Питання для самостійного вивчення

- ✓ Роль особистості в історії.
- ✓ Плуральність ідентичностей в сучасному світі.
- ✓ Організація колективу як примусовість та гармонія інтересів.
- ✓ Основні концепції та методики спілкування.

Рекомендована література

- Гантінгтон, Семюел П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / Пер. з англ. Н. Климчук. – Львів: Кальварія, 2006. – 474 с.
- Киселиця С. В. Гуманізм як вистраждана мудрість поколінь // *Virtus: Scientific Journal Editor-in-Chief M.A. Zhurba – October #3, 2015, published in 2014 (145 p.) – с. 14-17.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://conference-ukraine.com.ua/data/uploads/Journal3.pdf>
- Киселиця, С., Крук, О. Соціогуманітарні виміри громадянської свідомості: від мешканців до громадян // *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії.* 2021. Випуск 36. С. 43-50. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, Видавничий дім «Гельветика». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.academia.edu/52326938/>
- Малахов, В. А. Культура и человеческая целостность. – К., 1984.
- Маркузе, Г. Одномірна людина. Дослідження розвинутого індустріального суспільства // *Сучасна зарубіжна соціальна філософія.* Хрестоматія. – К., 1996.
- Рікер П. Сам як інший / Пер. з фр. В. Андрушко, О.Сирцова. – Київ : Дух і літера, 2000. – 458 с.
- Табачковський, В. Г. Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рфлексивності». – К.: Видавель ПАРАПАН, 2005. – 432 с.
- Філософія етнокультури та морально-естетичні стратегії громадянського самовизначення: Збірник наукових статей. – Чнг., 2006.
- Хантінгтон, С. (1993). Зіткнення цивілізацій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/307/36.pdf>
- Харарі, Ю. Н. Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього / Пер. з англ. Я. Лебеденка. 2-е вид. – Харків : КСД, 2018. – 544 с.
- Huntington, Samuel P. (1991). Democracy's Third Wave. *The Journal of Democracy*, 2(2).

- Popper, K. R. The Open Society And Its Enemies. Volume I. The Spell Of Plato. Volume II. The High Tide Of Prophecy: Hegel, Marx, And The Aftermath. New Jersey : Princeton University Press Princeton, 2022. – 444 p. – 494 p.

Тема 2. Філософія, її походження, проблематика та функції

План

1. Світогляд та його структура. Міфологія, філософія, наука, релігія, мистецтво як типи світосприйняття.
2. Філософія як духовне розв'язання основної суперечності епохи.
3. Основні проблеми філософії, їх взаємозв'язок із засадами людського існування.
4. Причини виникнення філософії та історичні етапи становлення філософії.
5. Структура філософського знання.
6. Роль та функції філософії.

Основні поняття: антропологія, гносеологія, дуалізм, етика, естетика, історія філософії, культурологія, логіка, людина, методологія, міфологія, монізм, мистецтво, мудрість, об'єкт, онтологія, парадигма, плюралізм, релігієзнавство, світ, соціальна філософія, самосвідомість, світогляд, суб'єкт, філософія.

Проблемне коло

- Які концепції зародження філософії є, на Вашу думку, найдоказовішими?
- Які найважливіші функції, на Вашу думку, виконує або має виконувати філософія в особистому та соціальному житті людини?

Питання для самостійного вивчення

- ✓ Міфологія та її функції.
- ✓ Релігія та її функції.
- ✓ Мистецтво та його функції.

Рекомендована література

- Баумейстер А. О. Вступ до філософських студій, або інтелектуальні подорожі до країни Філософії. – Київ : Мала академія Наук України, 2017. – 238 с.
- Булатов, М. О. Філософський словник. – К.: Стилос, 2009. – 575 с.
- Губерський, Л. Філософія. – Харків : Фоліо, 2017. – 621 с.
- Європейський словник філософії. Лексикон неперекладностей [наук. керівники проекту: Барбара Кассен, Костянтин Сігов ; пер. і ред. Володимир Артюх та ін.]. Вид. 3-тє. Київ : Дух і літера, 2020. – 570 с.

- Історія філософії: словник / [В. І. Ярошовець та ін.]; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. І. Ярошовця; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К. : Знання України, 2012. – 1087 с.
- Киселиця, С.В. Знання і віра в контексті морального вибору індивіду. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ksvim37.academia.edu/research#papers>
- Киселиця, С.В. Парадокси толерантності у контексті життєвої мудрості // Вісник Черкаського університету. Серія «Філософія» – Черкаси, 2015. – Вип. 31 (364). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philosophy-journal.cdu.edu.ua/article/view/373/387>
- Киселиця, С., Крук, О. Соціогуманітарні виміри громадянської свідомості: від мешканців до громадян // Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. 2021. Випуск 36. С. 43-50. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, Видавничий дім «Гельветика». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.academia.edu/52326938/>
- Мамардашвілі, М. Як я розумію філософію? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://stud.com.ua/42192/filosofiya/mamardashvili_rozumiyu_filosofiyu
- Ортега-і-Гасет, Х. Чиста філософія (Додаток до моїх нотаток про Канта) // Вибрані твори / Пер. з ісп. В. Сахна. Київ : Основи, 1994. С. 227-237. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ae-lib.org.ua/texts/ortega-y-gaset_filosofia_ua.htm
- Петрушенко, В. Філософія: вступ до курсу, історія світової та української філософії, фундаментальні проблеми сучасної філософії : навчальний посібник. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. – 594 с.
- Попович, М. В. Бути людиною. – К.: Києво-Могилянська академія, 2017. – 336 с.
- Рассел, Б. Історія західної філософії / Пер. з англ. – К., 1995.
- Теоретична і практична філософія : навч. посіб. / В. О. Дем'янов та ін. ; заг. ред. Л. О. Шашкової. – Київ : Київ. ун-т, 2017. – 463 с.
- Філософія [Електронний ресурс] : навч. посібник / Ю. М. Вільчинський, Л. В. Северин-Мрачковська, О. Б. Гаєвська та ін. – Київ : КНЕУ, 2019. – 368 с.
- Філософія : підручник : для студентів вищих навчальних закладів / Л. В. Губерський, В. П. Андрущенко, А. О. Баумейстер, І. С. Добронравова, В. В. Ільїн ; ред. Л. В. Губерський. – Вид. 2-ге. – Харків : Фоліо, 2018.
- Філософія: словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. – Київ: КВЦ, 2020. – 274 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3551/1/>
- Філософський енциклопедичний словник / [В. І. Шинкарук та ін.]; гол. редкол. акад. В.І. Шинкарук; Національна академія наук України; Інститут

філософії ім. Г.С. Сковороди. – Київ : Абрис, 2002. – 741 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf

- Хамітов, Н., Гармаш, Л., Крилова, С. Історія філософії. Проблема людини та її меж. Навч. пос. зі словником. 4-е вид., перероб. та доп. – Київ : КНТ, 2016. – 278 с.
- Хамітов, Н., Крилова, С. Філософський словник. Людина і світ. 2-е видання, виправлене і доповнене. – Київ : КНТ, 2018. – 200 с.
- Філософський енциклопедичний словник / Ред. Шинкарук В.І. та ін. – К.: Абрис, 2002.
- Фюрст, М., Тринкс, Ю. Філософія / Пер. з нім. В. Кебуладзе. – Київ : Дух і літера, Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2017. – 528 с.
- Buckingham, W., Burnham, D., Hill, C., King, P. J., Marenbon, J., Weeks, M. The Philosophy Book: Big Ideas Simply Explained. New York : DK Publishing, London : Dorling Kindersley Limited, Singapore : Star Standard, 2017. – 352 p.
- Scruton, Roger. Short History of Modern Philosophy : from Descartes to Wittgenstein. Second revised and enlarged edition published by Routledge. London, New York, 2017. – 314 p.
- Stevenson, Jay. Philosophy. Second Edition. Indianapolis : A Pearson Education Company, 2020. – 395 p.
- Russell, Bertrand. History of Western Philosophy and its Connection with Political and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present Day. London: Allen & Unwin, 2010. – 916 p.
- Fukuyama, Francis. Liberalism and Its Discontents. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2022. – 192 p.

ТЕМА 3. Давньосхідна філософія

План

- I Захід та Схід як шляхи людського буття у світі та їх специфіка
- II Філософія Давнього Китаю
  1. Особливості старокитайського суспільства. Передфілософія «У-цзин» («П'ятикнижжя»)
  2. Філософські школи Давнього Китаю та їх проблематика. Даосизм. Конфуціанство.
- III Філософія Давньої Індії
  1. Основи давньоіндійського суспільства. «Веди» як передфілософія.
  2. Філософські школи Давньої Індії та їх проблематика (астика і настика). Індуїзм. Буддизм.

Основні поняття: аскетизм, атмана, брахмана, буддизм, дао, даосизм, де, дхарма, етатизм, жень, індуїзм, інь-ян, карма, конфуціанство, лі, мокша, нірвана, передфілософія, пракриті, прана, пуруша, пудгала, сат-асат, сансара, сін, санскрит, у-вей, ці, чжи.

Проблемне коло

- Які школи чи напрямки філософії Давнього Сходу, на Вашу думку, не втратили актуальності і чому?
- В чому полягає принципова різниця у змісті «І-цзін» («Книги історії») та «Чунь-цю» (Літопису «Весна і осінь») та які функції вони мають виконувати в «П'ятикнижжі»?
- У чому, на Вашу думку, полягає перевага раннього буддизму над брахманізмом?

Питання для самостійного вивчення

- ✓ Основні старокитайські філософські напрямки: легізм, школа виправлення імен, фа-цзя, школа інь-ян.
- ✓ Ортодоксальні (астика) та неортодоксальні(настика) напрямки філософування у Давній Індії: вайшешика, веданта, йога, міманса, ньая, санкхья; джайнізм, ранній буддизм, чарвака-локаята.
- ✓ Корені індійської філософії: Брахмани, Упанішади та Араньяки.
- ✓ Філософія «серединного шляху» Судзукі Дайсецу Тайтаро.
- ✓ Філософія війни Сунь-цзи.

Рекомендована література

- Величко, В. В. Регіонознавство Китаю: економіка і управління / Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАНУ, Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАНУ. – Київ : [б. в.], 2010. – 406 с.
- І-цзін. Книга змін / Пер. Є. Тарнавського. – Х. : Фоліо, 218 с.
- Кіктенко, В. О. Історія українського китаєзнавства (XVIII – початок XXI століття). – Київ, Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2018. – 388 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2020/02/Kiktenko_2018_web.pdf
- Лао-цзи. Дао де цзин // Читанка з історії філософії. – К., 1992.
- Тіпітака. Джаммапада // Читанка з історії філософії. – К., 1992.
- Сунь-Цзи. Мистецтво Війни. Переклад з давньокит. Г. Латника. – Київ : Арій, 2014. – 128 с.
- Kissinger, H. On China. The Penguin Press, 2011. – 586 p.
- Nivison, D.S. The Ways of Confucianism. Investigations in Chinese Philosophy. – Chic.; La Salle, 1997.

ТЕМА 4. Давньогрецька (антична) філософія

План

1. Особливості античної цивілізації. Теоретичні джерела давньогрецької філософії.
2. Рання грецька філософія: Мілетська та Елейська школи, Геракліт, Піфагор.
3. Класичний період в античній філософії: атомізм Демокрита, рання софістика, Сократ, Платон, Аристотель.

4. Елліністично-римська філософія: епікуреїзм, стоїцизм, скептицизм, неоплатонізм.

Основні поняття: агностицизм, анамнезис, апатія, апорія, архе, атараксія, атомістичний матеріалізм, божественний ефір, випадковість, гедонізм, детермінізм, евдемонізм, космос, космополітизм, логос, майєвтика, метаспихоз, містицизм, об'єктивний ідеалізм, політеїзм, простір, релятивізм, рух, софістика, стихійна (наївна) діалектика, суб'єктивна діалектика, стихійний матеріалізм, соціоантропоморфізм, суб'єктивний ідеалізм, субстанція, телеологія, хаос, час.

Проблемне коло

- Які контраргументи про наявність руху Ви можете висунути в дискусії з Зеноном Елейським в контексті висунутих ним апорій (негативної діалектики)?
- Чому Сократ не залишив жодного рукопису і як, на Вашу думку, це було пов'язано з його розумінням пізнання? Які сократівські методи пізнання Ви знаєте і чи застосовували їх будь-коли?
- В чому полягають, на Вашу думку, основні причини трансформації цінностей в класичній парадигмі Античності в еліністичну?

Питання для самостійного вивчення

- ✓ Антична міфологія та її місце у давньогрецькій філософії.
- ✓ Негативна діалектика (апорії) Зенона Елейського.
- ✓ Кореляція (взаємозв'язок) філософії Сократа та Сократичних шкіл (кінічна, кіренська, мегарська, елідо-еритрейська).
- ✓ Платонівське вчення про душу та ідеальну державу.
- ✓ Етико-політична концепція Аристотеля.

Рекомендована література

- Адо, П'єр. Що таке антична філософія? / Пер. С. Йосипенка. – К. : Новий Акрополь, 2014. – 428 с.
- Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. і пер. О. Кислюка. Київ : Основи, 2000. – 239 с.
- Арістотель. Нікомахова етика / Пер. з давньогр. В Ставнюка. – К. : Аквілон-Плюс, 2002. – 480 с.
- Історія філософії: проблема людини. Навч. посібник / Ред. Хамітов Н.В. – К., 2006.
- Епікур. Лист до Геродота. Головні думки // Читанка з історії філософії. – К., 1992.
- Лімонченко, В. Фаталізм стоїчного світогляду і антропологічна ситуація наших днів. Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педа-гогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», 2022, No 44, 178–193. [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://filos.dspu.in.ua/index.php/filos/article/view/154/149>

- Лукрецій, Тіт Кар. Про природу речей. – К., 1988.
- Марк Аврелій. Наодинці з собою. Роздуми / Пер. з грец. Р. Панько. – Львів : Априорі, 2018. 184 с.
- Платон. Тимей // Читанка з історії філософії, книга І. Філософія Стародавнього світу. – К., 1992.
- Платон. Держава. – К., 2000.
- Рассел, Бертран. Історія західної філософії. Пер. з англ. – К., 1995.
- Сковорода, Г. С. Тлумачення Плутарха про тишу серця // Твори. Т. 2. – К., 1973.
- Туренко, В. Жінки в античній філософії. – К.: Ліра-К, 2021. – 236 с.
- Irvine, William. A Guide to the Good Life: The Ancient Art of Stoic Joy. Oxford: Oxford University Press, 2009. 315 p.
- Robertson, Donald. Stoicism and the Art of Happiness : Practical wisdom for everyday life: embrace perseverance, strength and happiness with stoic philosophy. Publisher John Murray Press, 2018. 304 p.
- Robertson, Donald. How to Think Like a Roman Emperor: The Stoic Philosophy of Marcus Aurelius. New York: St. Martin's Press, 2019. 293 p.
- Sellars, John. Lessons in Stoicism : What Ancient Philosophers Teach Us about How to Live. Penguin Books Ltd, 2020. 96 p.

Тема 5. Філософія Середньовіччя та Відродження

План

- I Релігійно-філософська парадигма Середньовіччя
1. Поняття і теоретичні джерела середньовічної філософії
  2. Основні риси філософії Середньовіччя. Християнська парадигма
  3. Західна і східна патристика
  4. Схоластика, її характеристика та основні проблеми.
- II Антропоцентризм доби Відродження
1. Філософська парадигма Ренесансу.
  2. Соціальна філософія Н. Мак'явеллі.
  3. Основні ідеї Реформації (М. Лютер, Ж. Кальвін, Т. Мюнцер та інші).
  4. Натурфілософія як основа тогочасної наукової картини світу (М. Кузанський (Кребс), М. Коперник, Дж. Бруно, Г. Галілей).

Основні поняття: апологетика, аскетизм, Бог, віра, гріх, креаціонізм, монотеїзм, номіналізм, патристика, провіденціалізм, реалізм, сакральне, схоластика, теологія, теоцентризм, універсалії, фаталізм, фідейзм, християнство; антропоцентризм, геліоцентризм, геоцентризм, гілозоїзм, гуманізм, деїзм, держава, естетизм, єресь, Контрреформація, натурфілософія, пантеїзм, протестантизм, Реформація, творчість, фортуна, утопія.

Проблемне коло

- Які чинники, на Вашу думку суттєво вплинули на довготерміновий

перехід від космоцентризму Античності до теоцентризму Середньовіччя?

- В чому сутність та історичне значення дискусії між номіналістами і реалістами щодо універсалій? («Чи здатен Бог підняти найбільшу кам'яну брилу у створеному ним самим світі?»)
- Соціально-політичні погляди Н. Мак'явеллі: демократія чи тиранія?
- Бруно versus Галілей: світоглядний двобій – чия позиція Вам ближча?

Питання для самостійного вивчення

- ✓ Проблема співвідношення віри та розуму у людському бутті: філософські побудови Тертуліана.
- ✓ Аврелій Августин (Блаженний): самопізнання як умова пізнання Бога.
- ✓ Онтологічні доведення Бога Томою Аквінським.
- ✓ Релігійно-гуманістична концепція Еразма Роттердамського: світське і теократичне.
- ✓ Контрреформація (боротьба з єретиками, полювання на відьом, теоретична діяльність Синоду).
- ✓ Соціальні утопії Т. Мора і Т. Кампанелла.

Рекомендована література

- Абеляр, П. Історія моїх страждань. – Львів : Літопис, 2004. – 136 с.
- Баумейстер, А. [Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання.](#) – К. : Дух і Літера, 2012. – 408 с.
- Біблія. Святе письмо Старого і Нового Заповіту.
- Боецій, Северин. Розрада від філософії / Пер. А. Содомори. – К. : Апріорі, 2019.
- Гусев, В.І. Історія західноєвропейської філософії XV-XVII ст. – К., 2000.
- Данте, А. Божественна комедія. – Х. : Фоліо, 2018. – 608 с.
- Жильсон, Э. Разум и откровение в Средние века // Богословие в культуре средневековья. – К., 1992.
- Кампанелла, Т. Місто Сонця / Перекл. з лат.; вступ. слово Й. Кобова та Ю. Цимбалюка. – К.: Дніпро, 1988. – С. 16-114.
- Кондзьолка, В. Історія середньовічної філософії. – Львів, 2001.
- Макіавеллі, Н. Державець. – К., 2001.
- Мор, Т. Утопія / Перекл. з лат.; вступ. слово Й. Кобова та Ю. Цимбалюка. – К.: Дніпро, 1988. – С. 16-114.
- Роттердамський, Е. Похвала Глупоті. Домашні бесіди. – К., 1993.
- Святий Августин. Сповідь. Пер. з латини. – К., 1999.
- Содомора, П. Терміносистема Святого Томи з Аквіну. – Львів, 2010.
- Тома Аквінський. Коментарі до Арістотелевої «Політики» / Пер. з латини О. Кислюк; авт. передм. В. Котусенко. – 2-е вид. – К.: Основи, 2003. – 796 с.

Тема 6. Наукоцентризм філософії Нового часу

План

1. Соціально-економічні передумови формування та зміст філософської парадигми Нового часу.
2. Протистояння раціоналізму та емпіризму: дедукція Рене Декарта проти індукції Френсіса Бекона.
3. Особливості філософської системи Джорджа Берклі: суб'єктивний ідеалізм у контексті об'єктивного ідеалізму.
4. Соліпсизм, агностицизм та парадокси емпіризму Девіда Г'юма.
5. Французький матеріалізм XVIII століття (Ламетрі, Гольбах, Гельвецій).
6. Французьке Просвітництво: деїзм проти атеїзму (Монтеск'є, Вольтер, Дідро, Руссо).
7. Філософія Іммануїла Канта: докритичний і критичний періоди творчості.
8. Філософія Георга Гегеля: вчення про Абсолютну Ідею та діалектичний метод.

Основні поняття: абсолютна ідея, аналіз, антиномії, атрибут, атеїзм, апріорне, апостеріорне, деїзм, детермінізм, досвід, закон (діалектичний), ідеал, категоричний імператив, емпіризм, метод, механіцизм, модус, Просвітництво, редукціонізм, річ-в-собі, розсудок (здоровий глузд), раціоналізм, сенсуалізм, соліпсизм, теоретичне, трансценденція.

Проблемне коло

- Чи залишається, на Вашу думку, географічний детермінізм Шарля Луї де Монтеск'є актуальною соціально-політичною концепцією? Чому так або ні?
- Який характер має монадологія Готфріда Лейбніца: моністичний чи плюралістичний? Аргументуйте.
- Чи можна Вольтера вважати послідовним матеріалістом? Аргументуйте.
- Яку теоретико-світоглядну течію Просвітництва – деїстичну чи матеріалістичну – Ви вважаєте істинною? Аргументуйте.
- Які принципи, методи, закони, розроблені у німецькій класичній філософії, використовуються у сучасній науці? Наведіть приклади.

Питання для самостійного вивчення

- ✓ Пантеїстичне вчення про атрибути і модуси субстанції та її свободу Бенедикта Спінози.
- ✓ Онтологія та соціальна філософія Томаса Гоббса.
- ✓ Tabula rasa (чиста дошка) Джона Локка.
- ✓ Вчення Йогана Фіхте про абсолютне Я.
- ✓ Вчення Фрідріха Шеллінга про свободу.

Рекомендована література

- Гегель, Г. В. Ф. Феноменологія духу. – Х. : Фоліо, 2019. – 476 с.
- Гельвецій, К. А. Про людину, її розумові здібності та виховання. – К., 1994.

- Гоббс, Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. – К., 2000.
- Гусєв, В. І. Історія західноєвропейської філософії XV-XVII ст. – К., 2000.
- Г'юм, Д. Трактат про людську природу: Спроба запровадження експериментального методу міркувань про об'єкти моралі. – К., 2003.
- Декарт, Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямувати свій розум і відшукати істину в науках. – К., 2001.
- Декарт, Р. Метафізичні розмисли. – К., 2000.
- Кант, І. Критика практичного розуму. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://javalibre.com.ua/java-book/book/2926131>
- Кант, І. Критика чистого розуму. – К. : Абетка, 2020.
- Киселиця, С. В. Категоричний імператив у вимірах життєвої мудрості // Вісник Черкаського університету. Серія : Філософія. 2015. № 11. С. 69-77. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuFil_2015_11_13
- «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень: Жан-Марі Бейсад, Жан-Люк Марйон, Кім Сан Он-Ван-Кун / уклад., [пер. з фр. і латин., дослідн. матеріали] Олег Хома ; [пер. і дослідн. матеріали А. Баумейстер; підгот. оригін. текстів: П. Бартусяк, Ю. Новікова, Т. Полянська ; відп. ред. С. В. Пролеєв, ред. Л. Лисенко] ; [Центр філос. текстології Філософ. ф-ту Київ нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка та ін.]. 2-ге вид., випр. та допов. – Київ : Дух і Літера, 2021. – 425 с.
- Руссо, Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права. – К., 2001.
- Шинкарук, В. И. Логика, диалектика и теория познания Канта. – К., 1979.
- Шинкарук В. И. Логика, диалектика и теория познания Гегеля (проблема тождества логики, диалектики и теории познания в философии Гегеля). – Киев : Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2014. 295 с.

Тема 7. Некласична та новокласична філософія XIX - початку XX століття

План

1. Поняття та парадигма некласичної філософії: антисциєнтизм проти сциєнтизму.
2. Основні ідеї позитивізму. I (класичний), II (махизм), III (неопозитивізм), IV (постпозитивізм).
3. Прагматизм (Ч.-С. Пірс, Дж. Дьюї, В. Джеймс).
4. Волюнтаризм: філософія життя (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, А. Бергсон та інші).
5. Психоаналітична парадигма людського буття (З. Фрейд, Карл Юнг, Е. Фром та інші).

6. Діалектичний та історичний матеріалізм: соціоцентрична парадигма марксизму (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін та інші).
7. Релігійний та атеїстичний екзистенціалізм (німецький, французький, російський різновиди) та його ідейний передвісник С. К'єркегор.
8. Персоналізм (Ф. Достоєвський, П. Тейяр де Шарден, М. Бубер та інші).
9. Структуралізм (К. Леві-Стросс, М. Фуко, Л. Альтюсер, Ж. Лакан та інші).
10. Герменевтика (В. Дільтей, Г. Гадамер та інші).
11. Феноменологія (Е. Гуссерль та інші).
12. Футурологія (Е. Тоффлер, Й. Масуда, Ф. Фукуяма, Д. Белл та інші)

Основні поняття: антисцієнтизм, анархізм, віталізм, волюнтаризм, глобальний світ, герменевтика, гуманізм, імморалізм, ірраціоналізм, індетермінізм, екзистенціалізм, марксизм, нігілізм, націоналізм, прагматизм, психоаналіз, позитивізм, персоналізм, свобода, структуралізм, сцієнтизм, феноменологія, футурологія, шовінізм.

Проблемне коло

- Чи можна вважати екзистенціалізм «трагічною» філософією? Запропонуйте аргументи і контраргументи.
- В якій з футурологічних концепцій сучасності, на Вашу думку, найдоказовіше описано майбутнє людства?

Питання для самостійного вивчення

- ✓ Антропологія Людвіга Андреаса Фесрбаха.
- ✓ Екзистенціальна діалектика Сьорена К'єркегора.
- ✓ Технологічний детермінізм Елвіна Тоффлера.
- ✓ Homo intelligens Йонезі Масуда.

Рекомендована література

- Белл, Д. Прихід постіндустріального суспільства // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія / Упоряд. В. Лях. – К.: Либідь, 1996. – с. 194-250.
- Гайдеггер, М. Буття в околі речей. Будувати, проживати, мислити / Пер. Т. Возняка. – Х., 1998.
- Гайдеггер, М. Вечірня розмова в таборі для військовополонених // Українські проблеми. 1998. № 1. С.106-121.
- Гайдеггер, М. Дорогою до мови / Пер. з нім. В. Кам'янця. – Львів: Літопис, 2007. – 232 с.
- Гусерль, Е. Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії: Книга перша. Загальний вступ до чистої феноменології / Гусерль Е.; пер. з нім. і коментарі В. Кебуладзе. – Харків: Фоліо, 2020. – 348 с.
- Гуссерль, Е. Формальна і трансцендентальна логіка // Читанка з історії філософії, в 6-ти книгах. Книга VI. Зарубіжна філософія ХХ ст. – К., 1993.

- Дьюї, Дж. Свобода і культура // Зарубіжна філософія ХХ століття. – К., 1993.
- Енгельс, Ф. Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. 2-е вид. Т.21. – К.,1964.
- Кафка, Ф. Замок. – К., 1995.
- Карнап, Р. Подолання метафізики через логічний аналіз // Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. – К., 1998.
- Кушаков, Ю. В. Историко-философская концепция Л. Фейербаха. – К., 1981.
- Киркегор, С. Наслаждение и долг. Пер. с дат. Изд.3-е. – К., 1994.
- Лях, В. Екзистенційна свобода: вибір та відповідальність (філософська концепція Ж.-П. Сартра) // Філософська та соціологічна думка. 1995. № 5-6.
- Маркс, К., Енгельс, Ф. Німецька ідеологія / Карл Маркс і Фрідріх Енгельс. Фейєрбах (з «Німецької ідеології»); пер. з нім. Петра Бевзя. – Харків – Київ, Державне видавництво України, 1930. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vpered.wordpress.com/2013/03/14/marx-engels-deutsche-ideologie/>
- Мартін Гайдеггер очима сучасників. Збірка. К., 2002.
- Маркузе, Г. Одномірна людина. Дослідження розвинутого індустріального суспільства // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. – К.,1996.
- Маркузе, Г. Эрос и цивилизация. Философ. исследование учения Фрейда. – К., 1995.
- Марсель, Г. Homo viator. – К., 1998.
- Масуда, Й. Гіпотеза про генезис Homo intelligens / Пер. Віталій Лях. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Masuda_Yoneji/
- Мерло-Понті, М. Феноменологія сприйняття. – К., 2001.
- Ніцше, Ф. Ранкова зоря. Думки про моральні пересуди / Пер. з нім. В. Кебуладзе. – К. : Темпора, 2018. – 800 с.
- Ніцше, Ф. Так казав Заратустра / Жадання влади. – К. : Навчальна книга-Богдан, 2021. – 352 с.
- Ортега-і-Гасет, Х. Вибрані твори. К.: Основи, 1994. – 424 с.
- Ортега-і-Гасет, Х. Нові симптоми // Читанка з історії філософії. Книга VI. Зарубіжна філософія ХХ століття. – К., 1993.
- Ортега-і-Гасет, Х. Що таке філософія? / Бунт мас // Вибрані твори. – К., 1994.
- Поппер, К. Поппер Карл. Відкрите суспільство та його вороги. Т. I. У полоні Платонових чарів / Пер. з англ. О. Коваленко. – К.: «Основи», 1994. – 444 с.
- Поппер Карл. Відкрите суспільство та його вороги. Т. II. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники / Пер. з англ. Олександр Буценко. – К.: «Основи», 1994. – 494 с.
- Рікер, П. Історія та істина. – К., 2001.

- Рікер, П. Сам як інший / Пер. з фр. В. Андрушко, О. Сирцової. – К., 2000.
- Сартр, Ж.-П. Буття і ніщо: нарис феноменологічної онтології / Пер. з французької В. Лях, П. Таращук. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 855 с.
- Сартр, Ж.-П. Нудота: роман, п'єси. – Х. : Фоліо, 2006. – 351 с.
- Сартр, Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм // Читанка з історії філософії. Книга VI. Зарубіжна філософія ХХ століття. – К., 1993.
- Скратон, В. Коротка історія Новітньої філософії / Пер. з англ. – К., 1997.
- Тойнбі, А. Дослідження історії. – К., 1995.
- Тоффлер, Е. Особистість майбутнього // Генеза. – 1996. – №1.
- Тоффлер, Е. Третя хвиля. Футурошок. / Пер. з англ. А. Євса. – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
- Huntington, Samuel P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*.
- Huntington, Samuel P. (1991). *Democracy's Third Wave*. *The Journal of Democracy*, 2(2).

Тема 8. Схід і Захід в українській філософії: класика та сучасність

1. Витоки української ментальності. «Велесова книга».
2. Філософія періоду Київської Русі.
3. Передвідродження та Відродження в Україні:
  - а) православні братства;
  - б) Острозька та Києво-Могилянська академії;
  - в) вчення про «дві натури», «три світи» та «сродну працю» Григорія Сковороди.
4. Українська філософія доби романтизму:
  - а) Кирило-Мефодіївське товариство (Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш та інші)
  - б) «філософія серця» Памфіла Юркевича;
  - в) філософські погляди Лесі Українки та Івана Франка;
5. Університетська філософія ХІХ сторіччя (О. Потебня, М. Драгоманов, В. Антонович, М. Грушевський та інші)
6. Філософія національного радикалізму (Д. Донцов, М. Міхновський та інші)
7. Філософія в радянській Україні.
8. Екзистенціально-антропологічні та логіко-гносеологічні традиції і проблематика вітчизняної філософії кін. ХХ - поч. ХХІ сторіччя.

Основні поняття: антеїзм, Велесова книга, анархізм, двовір'я, діалогізм, кордоцентризм, космополітизм, маргінальність, націоналізм, толерантність, патріотизм, побожність, православні братства, соборність, софійність, слов'янофільство, українське бароко, язичництво.

Проблемне коло

- Чим вирізняється українська філософська думка у мультикультурному просторі сучасного світу?
- Які ідеї вітчизняної філософії, на Вашу думку, найсуттєвіше вплинули на формування менталітету українського народу?

Питання для самостійного вивчення

- ✓ Філософські уподобання української діаспори.
- ✓ Містико-персоналістичні мотиви у творчості Миколи Гоголя.
- ✓ Ідеологія національного консерватизму.

Рекомендована література

- Артюх, В. О. Тяглість історії й історія тяглості: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття: монографія. – Суми: Вид-во СумДУ, 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-657-296-0/978-966-657-296-0.pdf>
- Бебик, В. Антична філософія України: Анахарсій, Аристокл, Аристотель. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://social-science.uu.edu.ua/article/887>
- Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 8 : Праці з історії, філософії та організації науки ; / голова ред. ради Б. Є. Патон. – К. : Фенікс, 2012. – 658 с.
- Винниченко, В. Відродження нації: У 3 т. – К., 1990.
- Вишенський, І. Твори. – К., 1959.
- Гаєвська О. Б., Гаєвський Б. А. Організаційний потенціал України в системі наукового управління суспільством : монографія. – Київ: КНЕУ, 2018. – 255 с.
- Горбулін В. Україна – 2018: дорога між викликами й ризиками. Але дорога... // Інформаційно-аналітичний тижневик «Дзеркало тижня». – 2017. – № 49-50. – С. 1-3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.DT.UA
- Горський, В. Історія української філософії. – К., 1997.
- Грицак, Я. Нариси історії України: Формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
- Грушевський, М. С. Ілюстрована історія України. – К.: Наукова думка, 1998. – 408 с.
- Грушевський, М. Хто такі українці, і чого вони хочуть. На порозі нової України. – К., 1991.
- День вдячності / Ред. Л. В. Івшина. – Київ: ТОВ «Українська прес-група», 512 с.
- Донцов, Д. Націоналізм. – Лондон; Торонто, 1986.
- Драгоманов, М. Чудацькі думки про українську національну справу // Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»). – К. : Либідь, 1991. – 688 с.

- Забужко, О. Філософія української ідеї та європейський контекст. – К., 1992.
- Зеров, М. Пантелеймон Куліш // Твори: У 2-х т.Т.2. – К.,1990.
- Іванишин, В. Нація. Державність. Націоналізм. – Дрогобич: ВФ «Відродження»,1992.
- Іванишин, В. Радевич-Винницький, Я. Мова і нація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Ivanyshyn_Vasyl/Mova_i_natsiia/
- Іларіон. Слово про Закон і Благодать // Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.
- Киселиця, С. Український кордоцентризм як гуманізм // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. 2015. № 2(6). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.academia.edu/66134730/>
- Киселиця, С. Двовір'я в Україні як спадок «чужої» ідентичності // *Наукові записки*. – Острог, 2012. – Вип.9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.academia.edu/43866423/>
- Колодій, А.Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. – Львів: Видавництво «Червона Калина», 2002. – 276 с.
- Костомаров, М. І. Книга буття українського народу. – К., 1991.
- Костомаров, М. І. Слов'янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К., 1994.
- Кониський, Г. Філософські твори: У 2-х томах. – К., 1990
- Костомаров, М. І. Книга буття українського народу. – К., 1991.
- Костомаров, М. І. Слов'янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К., 1994.
- Куліш, П. Вибрані твори. – К.,1969.
- Кульчицький, О. Основи філософії і філософічних наук. – Мюнхен-Львів, 1995.
- Кульчицький, О. Український персоналізм. – Мюнхен; Париж; 1985.
- Липинський, В. Листи до братів-хліборобів. – Київ; Філадельфія, 1995.
- Липинський, В. Релігія і церква в історії України. – К.,1995.
- Личковах, В. А. Слов'янський Sacrum – скарбниця Європи: Наукові та публіцистичні праці із славістики, україністики, культурологічної регіоніки. – Чернігів, 2010.
- Мащенко, С. Т. Основні проблеми в історії української філософії. – Чернігів, 2001.
- Менжулін, В. Тематичні поля і методологічні координати сучасних українських історико-філософських досліджень // *The Ideology and Politics Journal*. №1(20). 2022. С.50-282. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.academia.edu/79092962/>
- Нагорна, Л. П. Національна ідея [Електронний ресурс] // *Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України.*

Інститут історії України. – К., 2010. – 728 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Natsionalna_ideia/

- Національна ідентичність і громадянське суспільство / Є. Бистрицький [та ін.] ; [відп. ред. Є. К. Бистрицький] ; [Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.», Центр Європ. гуманітар. дослідж., Центр дослідж. єврей. історії та культури]. Вид. 2-ге, допов. – Київ : Дух і Літера, 2018. – 462 с.

- Піхорович, В., Пономаренко, В. Деякі критичні зауваження на думку Михайла Драгоманова про відсутність систематичного світогляду та систематичної освіти у Тараса Шевченка // Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», 2022. №44. С.209-234. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://filos.dspu.in.ua/index.php/filos/article/view/156/151>

- Попович, М.В. Мировоззрение древних славян. – К., 1985

- Попович, М.В. Нарис історії культури України. – К., 1999.

- Попович, М. Червоне століття. – К.: АртЕк, 2005. – 888 с.

- Потебня, О. Естетика і поетика слова. – К., 1985.

- Потебня, О. О. Думка і мова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.inmo.org.ua/assets/files/potebniana/Potebnya.%20Mysl%E2%80%99%20i%20yazyk%20\(1892\).pdf](http://www.inmo.org.ua/assets/files/potebniana/Potebnya.%20Mysl%E2%80%99%20i%20yazyk%20(1892).pdf)

- Потебня, Олександр. Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти / Упорядкування і вступна стаття Ю. Шевельова. – Нью-Йорк, 1992. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.inmo.org.ua/assets/files/potebniana/Potebnia.%20Mova,%20naciona%C4%BEnis%C5%A5,%20denacionalizacija%20\(1992\).pdf](http://www.inmo.org.ua/assets/files/potebniana/Potebnia.%20Mova,%20naciona%C4%BEnis%C5%A5,%20denacionalizacija%20(1992).pdf)

- Поліковський, М., Граб, С. Вячеслав Липинський як ідеолог українського консерватизму. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2418/vnulpurn201582465.pdf>

- Прокопович, Ф. Філософські твори: У 3-х т. – К., 1979-1981.

- Рябчук, Микола (2020). Постколоніальний синдром : Спостереження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=hkp2CgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false>

- Сковорода, Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. – К., 1983.

- Столяр, М. Б. Религія советской цивилизации. – К., 2010.

- Табачковський, В. Г. У пошуках невтраченого часу: (Нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників). – К., 2002.

- Табачковський, В. Г. Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності». – К., 2005.

- Україна в ХХ ст. (1900 – 2000): Збірник документів і матеріалів / Упоряд.: А.Г.Слюсаренко, В.І.Гусєв, В.Ю.Король та ін. – К.: Вища школа, 2000. – 350 с.

- Федів, Ю. О., Мозгова, Н. Г. Історія української філософії. – К.: Україна, 2001.

- Франко, І. Хуторна поезія П.О. Куліша / Нарис історії укр.-руської

літератури до 1890 р. / Що таке поступ? // Твори. Т.26, Т.41, Т.45. – К., 1980, 1984, 1986.

- Феномен радянської філософії / Наук. ред. М. Ткачук, С. Пролеєв. – К. : Академперіодика, 2009. – 156 с.
- Філософія етнокультури та морально-естетичні стратегії громадянського самовизначення: Збірник наукових статей. – Чнг., 2006.
- Франко, І. Що таке поступ? // Твори. Т. 45. – К., 1986.
- Франко, І. Хуторна поезія П.О. Куліша // Твори. Т.26. – К., 1980.
- Франко, І. Нарис історії україно-руської літератури до 1890 р. // Твори. Фукуяма Ф. Чому Україна переможе (Why Ukraine Will Win) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3468465-amerikanskij-filosof-fukuama-poasniv-comu-ukraina-peremoze.html>
- Чижевський, Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992.
- Шевченко, Т. Г. Повна збірка творів. – К.: ТОВ «Видавництво Глорія», 2014. – 400 с.: іл.
- Шевченко, Т. Г. Щоденник. Зібрання творів: У 6 т. Т. 5. – К. : Наукова думка, 2003. С. 9-187.
- Шевченко, В. І. Концепція пізнання в українській філософії. – К., 1993.
- Шлемкевич Микола. Сутність філософії. Том 191. – Париж; Нью-Йорк; Мюнхен, 1981. – 255 с.
- Шлемкевич, М. Загублена українська людина. – К.: МП «Фенікс», 1992.
- Шинкарук, В. І. Вибрані твори в 3-х т. – К., 2003.
- Шинкарук, В. І. Віра, надія, любов // Віче. – 1994. – №4.
- Український інститут національної пам'яті. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/>
- Ukrainian Research Institute at Harvard University (український науковий інститут Гарвардського університету). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://huri.harvard.edu/>
- Kononenko, T. Ukrainian National Identity between European Values and «Homo Sovieticus» Hybrid Identity: Synergy of uncertainty and stipulations. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. 2017. Вип.2. С. 31-34. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal/article/view/13>

Тема 9. Буття як фундаментальна проблема філософії

План

1. Проблема походження світу та людини в ньому. Рівні буття.
2. Матерія: рух, простір, час.
3. Сучасні уявлення про структуру Всесвіту.
4. Віртуальна реальність. Штучний інтелект.

Основні поняття: буття, віртуальна реальність, Всесвіт, дійсність, енергія, космос, макросвіт, мегасвіт, мікросвіт, матерія, ніщо (небуття), онтологія,

простір, реалія, розвиток, рух, синергетика, становлення, суще, тіло, хаос, час, штучний інтелект.

Проблемне коло

- Вибудуйте ієрархію процесів від найпростішого до найскладнішого через категорії «становлення», «рух», «розвиток». Наведіть приклад із явищ природного чи соціального середовища.
- Що сучасна наука вважає первинною або елементарною часткою буття?

Питання для самостійного вивчення

- ✓ Проблема паралельних світів у філософії.
- ✓ Проблема доказовості наукової картини світу.
- ✓ Штучний інтелект: досягнення та ризику.

Рекомендована література

- Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 8 : Праці з історії, філософії та організації науки / голова ред. ради Б. Є. Патон. – К. : Фенікс, 2012. – 658 с.
- Кізіма, В. Онтико-онтологічна дуальність буття як принцип синтезу філософії, релігії, науки. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://7promeniv.com.ua/images/MetodologichniPidhody/Kizima_Article.htm
- Парадигмальні зміни основ загальної психології у синергетичному контексті: колективна монографія за редакцією Чепи М.-Л.А. – Кіровоград, 2013.
- Федорова, К. Техніка і людина: сучасна репрезентація // Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», 2022. № 44. С. 300-311. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://filos.dspu.in.ua/index.php/filos/article/view/162/157>
- Хамитов, Н. В., Киселица, С. В., Деркач, О. Л. Проблема телесности субъекта искусственного интеллекта в контексте теории эволюции естественного и искусственного интеллекта // *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. – Чернігів: ЧНТУ, 2017. – № 2(10). – С.95-102. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.academia.edu/43866540/>
- Stiegler B. The Negathropocene. Stanford, 2018. 316 p.
- Penrose R. Techniques of Differential Topology in Relativity. London : SIAM, 1972.

Тема 10. Духовно-психологічні та соціально-праксеологічні виміри людського буття

План

1. Людське буття як фундаментальна проблема філософії.
2. Свідомість людини: від психіки до самосвідомості. Мова і мовлення.

3. Суспільство та його структура. Поняття економічного, політичного та духовного вимірів соціуму.

4. Філософія управління.

Основні поняття: громадянин, громадська думка, господарська діяльність, дух, душа, довкілля, екологія, інтелект людини, інновація, інстинкт, життя, культура, людське буття, мислення, мова, мовлення, мораль, особистість, політична економія, праксеологія, психіка, рефлекс, рефлексія, свідомість, суспільство, суспільне виробництво, цивілізація, філософія управління.

Проблемне коло

➤ Чи доводилось Вам зіштовхуватись з порушенням прав людини на соціально-політичному та сімейно-побутовому рівнях? Як, на Вашу думку, можна ефективно вирішувати цю проблему?

➤ Які економічні, політичні та ментальні чинники, на Вашу думку, найсуттєвіше впливають на споживацтво як соціальний феномен сучасного світу? Як можна мінімізувати цю негативну тенденцію?

Питання для самостійного вивчення

- ✓ Соціально-політичні та морально-етичні проблеми сучасної людини у контексті загальнолюдських цінностей.
- ✓ Людська діяльність як предмет праксеології.
- ✓ Основні інноваційно-управлінські проблеми сучасної України.

Рекомендована література

- Андрос, Є. І. Інтелект у структурі людського буття. – К. : Стилос, 2010.
- Бех, Ю. В. Філософія управління соціальними системами. Монографія. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 623 с.
- Васильченко, А. Семіотика соціальної дії та інтерсуб'єктивні онтології / Семіотичний аналіз явищ культури : Монографія. – Київ, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2021. – 396 с. – Режим доступу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.academia.edu/62602956/>
- Гаєвський, Б. А. Філософія політики: Підручник для студ. вищ. навч. закл. – К.: Вища школа, 2005. – 158 с.
- Гаєвська, О. Б., Гаєвський, Б. А. Соціальне управління: Підручник для студ. вищ. навч. закл. – К.: КНЕУ, 2012. – 250 с.
- Гайсенюк, В. Теорія конфлікту цивілізацій Хангтінгтона. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.academia.edu/7883787/>
- Головаха, Є. І., Паніна, Н. В. Психологія людського взаєморозуміння. 2-е вид., зі змінами та доп. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2014. – 223 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/golovaha/gpcv.pdf>

- Зайцев, Ю. К., Савчук, В. С. Сучасна політична економія: проблеми та інституціональне поле предмета і методології досліджень: навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2011. – 337 с.
- Іванишин, В. Радевич-Винницький, Я. Мова і нація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Ivanyshyn_Vasyl/Mova_i_natsiia/
- Киселиця, С. Мудрість віротворення в контексті гуманізації соціуму // Культурологічний вісник. 2017. Вип. 38(2). С. 64-70. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kultv_2017_38\(2\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kultv_2017_38(2))
- Киселиця, С. Гуманістичні критерії соціально зорієнтованої діяльності // Інноваційний потенціал соціальної роботи в сучасному світі: на межі науки та практики : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. – Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2021. С.15-18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/24670/15-18.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Киселиця, С. Громадська думка як морально-політичний регулятив людського буття // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. 2019. № 2. С. 42-51. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prcr_2019_2_8
- Крилова, С. Краса людини: особистість, сім'я, суспільство (соціально-філософський аналіз). Ніжин: АспектПоліграф, 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aphy.net/texts/706-svetlana-krylova-beauty-of-man-personality-simya-society>
- О. Крук, С. Киселиця, Т. Мазур. Становлення громадянського суспільства і формування громадянської позиції у мешканців прикордоння // Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. 2021. Вип. 36. С. 43-50. Львів : ЛНУ ім. І.Франка, Видав. дім «Гельветика». Випуск 40. С. 154-163. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Вісник Львівського університету Випуск 40 \(lnu.lviv.ua\) 20.pdf \(lnu.lviv.ua\)](http://www.lnu.lviv.ua/bitstream/handle/10448/10000/1/V_36_40_154-163.pdf)
- Мінаков, М. А. Історія поняття досвіду. – К., 2007.
- Оцінка впливу запланованої господарської та іншої діяльності на навколишнє середовище // Словник-довідник з екології : навч.-метод. посіб. / уклад. О. Г. Лановенко, О. О. Остапівина. – Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2013. С. 133-134. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20180619190047/http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/>
- Парадигмальні зміни основ загальної психології у синергетичному контексті: колективна монографія за редакцією Чепи М.-Л.А. – Кіровоград, 2013.
- С. Пирожков, Н. Хамітов (2020). Чи є Україна цивілізаційним суб'єктом історії та сучасності? // Вісник Національної академії наук України. №7. С. 3-15.
- Попович, М. В. Бути людиною. – К., 2017.
- Поппер Карл. Злиденність історизму / Пер. з англ. Василь Лісовий. – К.: «Абрис», 1994. – 192 с.

- Політична економія : навч. посібник / Є. С. Шевчук [та ін.] ; ред. Г. І. Башнянін, Є. С. Шевчук. 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2007. – 479 с.
- Потебня, О. О. Думка і мова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.inmo.org.ua/assets/files/potebniana/Potebnya.%20Mysl%E2%80%99%20i%20yazyk%20\(1892\).pdf](http://www.inmo.org.ua/assets/files/potebniana/Potebnya.%20Mysl%E2%80%99%20i%20yazyk%20(1892).pdf)
- Хамітов, Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. – К., 2017
- Хамітов, Н. Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології. – К., 2000.
- Хантінгтон, С. (1993). Зіткнення цивілізацій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/307/36.pdf>
- Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей : зб. наук. пр. / [редкол.: Т. С. Смовженко та ін.] ; Держ. ВНЗ «Ун-т банк. справи» [та ін.]. – Київ : ДВНЗ «Ун-т банк. справи», 2019. – 309 с.
- Ludwig von Mises (1949). Human Action: A Treatise on Economics. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://wiki.mises.org/wiki/Human_Action
- Fukuyama, Francis. Liberalism and Its Discontents. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2022. – 192 p.
- Roger Penrose. The Emperor's New Mind: Concerning Computers, Minds, and the Laws of Physics. – 1. – Oxford University Press, 2002. – Т. Popular Science. – 640 с.

Тема 11. Інформаційне суспільство: особливості та перспективи

1. Основні відмінності доіндустріального, індустріального та постіндустріального суспільства.
2. Гносеологія і технологія.
3. Діалектика як вчення про розвиток через боротьбу суперечностей.
4. Альтернативні діалектичні моделі пізнання та перетворення сучасного світу.

Основні поняття: інформаційне суспільство, суспільне виробництво, цивілізація, наука, техніка, технології, ноосфера.

Проблемне коло

➤ Які досягнення і загрози інформаційного суспільства Ви можете окреслити і чому?

Питання для самостійного вивчення

- ✓ Синергетичний підхід у вивченні неструктурованого інформаційного простору.
- ✓ Парадигма нелінійності Германа Хакена.

- ✓ Віртуальна реальність.
- ✓ Філософія техніки.

Рекомендована література

- Поппер, К. Відкрите суспільство та його вороги. Т.1, 2. – К., 1994.
- Тоффлер Е. Третя хвиля // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. – К.,1996.
- Masuda, Y. The Informational Society as Post-Industrial Society. World Future Society. – Washington: World future society, 1981.
- Masuda, Y. Computopia // The information technology revolution. – Oxford, 1985.

Тема 12. Пізнання і творчість у бутті людини

План

1. Основні способи осягнення законів Всесвіту людиною: пізнавально-методологічні підходи.
2. Проблема істини. Сутність та рівні пізнання.
3. Логічне мислення. Зміст і завдання формальної логіки:
  - а) основні форми логічного мислення: поняття, судження, умовисновок;
  - б) основні закони логіки: тотожності, несуперечності, виключення третього, достатньої підстави.

Основні поняття: буденне пізнання, гносеологія, істина, епістемологія, експеримент, закон логіки, знання, метод, мислення, семантична логіка, логічний квадрат, наукове пізнання, поняття, судження, умовисновок, кола Ейлера, об'єкт пізнання, суб'єкт пізнання, формальна логіка.

Проблемне коло

- Які критерії істини, на Вашу думку, якнайдовказовіше відображені в сучасній науці?

Питання для самостійного вивчення

- ✓ Гносеологія та епістемологія: спільне та відмінне.
- ✓ Некласична логіка: напрямки і перспективи.

Рекомендована література

- Арутюнов, В. Х., Кирик, Д. П., Мішин, В. М. Логіка: Навч. посіб. – К., 2000.
- Бандурка. О. М., Тягло, О. В. Курс логіки. Підручник. – К., 2002.
- Габермас, Ю. Єдність розуму у розмаїтті його голосів. – К., 2002.
- Жеребкін, В. Є. Логіка: Підручник для вузів. – К., 2002.

- Ішмуратов, А. Т. Вступ до філософської логіки: Підручник для студентів і аспірантів. – К., 1997.
- Киселиця, С. Епістемологічне підґрунтя віри // *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Сер. : Філософія.* 2012. – Вип. 11. – С. 406-416. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2012_11_40
- Конверський А.Є. Логіка (традиційна та сучасна): Підр. для ВНЗ. – К., 2008.
- Логіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / В.Д. Титов, С.Д. Цалін, О.П. Невельська-Гордєєва та ін. – Х., 2005.
- Плахтій, М. П. Логіка в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття: напрями розвитку : монографія. Кам'янець-Подільський національний ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2009. 192 с.
- Марценюк, С. П. Короткий нарис з історії логіки: навч. посіб. – К., 1995.
- Максютя, М. Е. Філософія науки. Навчальний посібник. – К., 2004.
- Петрушенко, В. Л. Філософія знання: онтологія, епістемологія, аксіологія. – Львів : Асхіл, 2005. 296 с.
- Поппер, К. Логіка наукового відкриття. Огляд деяких фундаментальних проблем / Пер. з англ. О. Оліфер та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://journal.kdpu.edu.ua/apd/article/view/4461/4200>
- Попович, М. В. Логіка і наукове пізнання. – К., 1971.
- Попович, М. Раціональність і виміри людського буття. К.: Сфера, 1997. – 290 с.
- Перспективи розвитку філософської освіти в Україні. Круглий стіл // *Філософія освіти.* Вип.26. №1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://philosopheducation.com/index.php/philed/article/view/628/574/>
- Самардак, М. М. Філософія науки: напрями, теми, концепції. – К., 2011.
- Семіотичний аналіз явищ культури : Монографія / Відп. ред. Т. В. Гардашук. – Київ, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2021. – 396 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.academia.edu/62602956/>
- Тофтул, М. Г. Логіка: Посібник. Для студентів вищих навч. закладів. – К., 1999.
- Філософія науки і техніки. Навч.-метод. посіб. / Алексеєва Л. О., Додонов Р.О., Муза Д.Є. – Донецьк, 2006.
- Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей (2019) [Текст] : зб. наук. пр. / [редкол.: Т. С. Смовженко та ін.] ; Держ. ВНЗ «Ун-т банк. справи» [та ін.]. – Київ : ДВНЗ «Ун-т банк. справи», 2019. – 309 с.
- Цимбал, С. М. Філософсько-методологічний потенціал соціосинергетики. – Автореф. дис. ...канд. філос. н. за спец. 09.00.09 – філософія науки. Інститут філософії імені Г. С. Сковороди Національної Академії Наук України. Київ, 2005. – 21 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.nuft.edu.ua/ebook/file/09.00.09csmmps.pdf>
- Popper K. The Logic of Scientific Discovery. – London, New York: Routledge

Classics, 2005.

Тема 13. Наука як предмет філософського аналізу

1. Наука: понятійне моделювання людини та світу.
2. Прогностична місія філософської рефлексії.
3. Етика науки та соціальна відповідальність науковця.
4. Світоглядно-антропологічний підхід, екзистенційна антропологія та метаантропологія як методологія сучасного гуманітарного пізнання та світоглядне підґрунтя природничих наук.

Основні поняття: аналіз, дедукція, знання, істина, експеримент, наука, теорія, пізнання, поняття, проблема, рефлексія, синтез, судження, умовисновок, факт.

Проблемне коло

- Що, на Вашу думку, убезпечує дослідника від формалізації та професійного вигорання в науково-дослідницькій діяльності?
- Яким інструментарієм має послуговуватись наукове співтовариство та цивілізована громадськість, щоб змусити науковців дотримуватись принципів академічної доброчесності?

Питання для самостійного вивчення

- ✓ Наука як спеціалізована форма пізнавальної діяльності.
- ✓ Стил мислення і філософія.
- ✓ Свідомість і мова.
- ✓ Мова оточення та наукова мова: суперечність та можливість її подолання.

Рекомендована література

- Єрмоленко, А. М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – панування природи. Монографія. – К. : Лібра, 2010. – 416 с.
- Киселиця, С.В. Роль технічних та гуманітарних наук у підвищенні стандартів життя // Комплексне забезпечення якості технологічних процесів та систем (КЗЯТПС-2013). Третя Міжнародна науково-практична конференція 14-16 травня 2013 року, Чернігів, Україна. – Чернігів: ЧДТУ, 2013. – С.185-187.
- Крисаченко, В. С. Екологічна культура. – К., 1996.
- Потєбня, О. Естетика і поетика слова. – К., 1985.
- Totallogy. Постнекласичні дослідження. – К., 1995.

Тема 14. Структура та основні форми наукового пізнання

1. Факт.
2. Проблема.
3. Ідея.
4. Гіпотеза.
5. Закон.
6. Концепція.
7. Теорія.

Основні поняття: гіпотеза, закон, ідея, концепція, наукове пізнання, теорія, проблема, факт, форма наукового пізнання, об'єкт дослідження, предмет дослідження.

Проблемне коло

➤ Що, на Вашу думку, найсуттєвіше сприяє розвиткові креативного мислення та які його критерії?

Питання для самостійного вивчення

- ✓ Характеристика наукового пізнання: суб'єктно-об'єктна взаємодія.
- ✓ Об'єктивний характер істини. Проблема критерію істини.
- ✓ Еволюція філософських уявлень про пізнання та закономірності його розвитку.

Рекомендована література

- Мінаков, М.А. Історія поняття досвіду: Монографія. – К., 2007.
- Ришко, В.А. Концепція як форма наукового знання. – К., 1995.
- Ярошовець В.І. Людина в системі пізнання. – К., 1996.

Тема 15. Методологія наукового дослідження

1. Поняття методу та методології наукового пізнання.
2. Вибір предмету, засобів і методів дослідження: чуттєве, раціональне, інтуїтивне знання.
3. Емпіричні методи дослідження: спостереження, вимірювання, порівняння, експеримент.
4. Теоретичні методи дослідження: формалізація, аксіоматичність, гіпотетико-дедуктивність, абстрактне-конкретне, історичність-логічність, екстраполяція.
5. Загальнологічні методи пізнання: аналіз, синтез, індукція і дедукція, аналогія, моделювання.

Основні поняття: абстрактне, абдукція, індукція, інтуїтивне, дедукція, конкретне, метод, методика, методологія, раціональне, ірраціональне, емпіричне, теоретичне, традиція.

Проблемне коло

➤ Які методи пізнання Ви найчастіше застосовуєте в особистому та фаховому просторі і чому?

Питання для самостійного вивчення

- ✓ Основні засади сучасної наукової гносеології.
- ✓ Особливості емпіричного і теоретичного рівнів знань у гуманітарних та природничих науках.
- ✓ Взаємозв'язок логіки та інтуїції у пізнанні.
- ✓ Істинність, похибка, омана і хиба в сучасній науці.

Рекомендована література

- Рікер П. Історія та істина. – К., 2001.

ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ РОБІТ

Тематика рефератів, презентацій, есе, доповідей в заліковому (першому) семестрі

1. Етико-політичне вчення Конфуція
2. Філософія «серединного шляху» Дайсецу Тайтаро Судзукі
3. Телеологія Аристотеля
4. Формальна логіка Аристотеля
5. Соціальний конструктивізм Платона
6. Ідеалістичне тлумачення людського буття Платоном
7. Плотин «Енеади»: змістовність та значущість
8. Аврелій Августин: самопізнання як умова пізнання Бога
9. Діалектична схоластика П'єра Абеляра
10. Філософія Томи Аквінського як підсумок середньовічної філософії
11. Гуманізм і скептицизм філософії Мішеля Монтеня
12. Натурфілософія Джордано Бруно
13. Пантеїстична діалектика Миколая Кузанського
14. Структура людського знання Френсіса Бекона
15. Вчення про людину Жюльєна Офре де Ламетрі
16. Вчення про людське сприйняття Джорджа Берклі
17. Раціоналістична концепція філософського Бога Готфріда Лейбніца
18. Вчення про субстанцію та свободу Бенедикта Спінози
19. Політико-філософська доктрина Томаса Гоббса
20. Класичний раціоналізм Рене Декарта
21. Теорія пізнання Джона Локка
22. Політична філософія Джона Локка
23. Вчення про досвід Девіда Г'юма
24. Етико-політична доктрина Жана-Жака Руссо
25. Просвітницькі ідеали Дені Дідро
26. Географічний детермінізм Шарля Луї де Монтеск'є
27. Деїзм і матеріалізм у філософії Франсуа Марі Аруе Вольтера
28. Антиномії теоретичного розуму Іммануїла Канта
29. Панлогізм і діалектика у філософії Георга Вільгельма Гегеля
30. Натурфілософський та естетичний ідеал у філософії Фридриха Шеллінга
31. Соціально-економічна теорія Карла Маркса
32. Історичний матеріалізм Фридриха Енгельса
33. Вчення Зигмунда Фрейда: свідоме та позасвідоме
34. Лев Шестов: перемога віри над розумом
35. Філософія життя Артура Шопенгауера
36. Соціально-культурологічна концепція Освальда Шпенглера
37. Нігілізм Фридриха Ніцше
38. Проблема свободи у філософії Жана-Поля Сартра
39. Абсурд у філософії Альбера Камю
40. Вихід за межі трагічної мудрості Габрієля Марселя
41. Карл Ясперс: гранична ситуація та вихід із неї

42. Екзистенціальні виміри буття Мартина Гайдеггера
43. Герменевтика Ганса-Георга Гадамера
44. Феноменологія Едмунда Гуссерля
45. Гельмут Плеснер: людина як ексцентрична істота
46. Трагічний оптимізм Еммануеля Мун'є
47. Філософія С.К'єркегора: віра над безоднями страху та відчаю
48. Прагматизм Вільяма Джеймса
49. Персоналістична спрямованість світорозуміння Мартіна Бубера
50. Карл Юнг: архетипи колективного позасвідомого
51. Ерих Фромм: відчуження та любов
52. Символічні форми культури Ернста Кассірера
53. «Раціовіталізм» Хосе Ортега-і-Гассета
54. Персоналістична спрямованість світорозуміння Тейяра де Шардена
55. «Епістемологічний анархізм» Пола Феєрабенда
56. Філософія науки Томаса Куна
57. Логіко-методологічна концепція Карла Поппера
58. Концепція «неявного знання» Майкла Полані
59. Концепція «інтегрального раціоналізму» Гастона Башляра
60. Поміrkований атеїзм Бертрана Рассела
61. Фридрих Шлегель: свобода як іронія та любов
62. Проблема самоідентифікації у практичній філософії Поля Рікера
63. Концепція ірраціональної інтуїції Анрі Бергсона
64. Homo intelligens Йонезі Масуда
65. Технологічний детермінізм Елвіна Тоффлера
66. Релігійно-філософське вчення Льва Толстого
67. Микола Бердяєв: Боголюдина перед безоднею свободи
68. Володимир Соловйов: ідея Боголюдства
69. Федір Достоєвський: «Краса врятує світ»
70. Філософія статі Василя Розанова
71. Філософія Григорія Сковороди: ідеї трьох світів та «сродної праці»
72. Філософські ідеї Тараса Шевченка
73. Мова й національне буття у творчості Олександра Потебні
74. Філософські ідеї Миколи Гоголя
75. Соціально-філософські погляди Михайла Драгоманова
76. Філософські ідеї Пантелеймона Куліша
77. «Філософія Серця» Памфіла Юркевича
78. Філософські ідеї Миколи Костомарова
79. Соціальна філософія Михайла Грушевського
80. Ноосфера Володимира Вернадського

Тематика рефератів, презентацій, есе в екзаменаційному (другому) семестрі

1. Філософія як методологічне й світоглядне підґрунтя наукового знання
2. Особливості та перспективи розвитку філософії в сучасній Україні
3. Інформаційне суспільство: сутність та форми

4. Простір і час у науці, релігії та мистецтві
5. Феномен тоталітаризму: конформізм та екстремізм
6. Істина як гносеологічний ідеал
7. Проблема свободи та її меж: адаптивність і життєва мудрість
8. Щастя як філософська та психологічна проблема
9. Мова як дім буття
10. Соціально-етичні проблеми генної інженерії
11. Наука в індустріальному та постіндустріальному суспільстві
12. Віртуальна реальність: сучасність та перспективи
13. Версії антропогенезу, їх порівняльний аналіз
14. Свідоме та позасвідоме як феномени людського життя
15. Свобода волі та парадокси концепцій психічної детермінації
16. Порівняльний аналіз гіпотез походження життя та їх філософських засад
17. Аналітична філософія: проблематика та методологія
18. Феномен мудрого керівника в історії людства
19. Мудрість у логіко-гносеологічних вимірах
20. Мудрість як феномен людського буття
21. Філософія як мистецтво жити
22. Філософія як любов до мудрості
23. Принципи формування людського інтелекту: від перцепції до мудрості
24. Штучний інтелект як філософська та наукова проблема
25. Співвідношення категорій «розум» та «мудрість» в історії філософії
26. Техніка як соціальний феномен
27. Феномен гуманізму: особливості його становлення та розуміння
28. Філософська та медична антропології: стан, проблеми та перспективи
29. Основні концепції походження людської самосвідомості.
30. Проблема розуму та віри в історії філософії.
31. Людське буття як предмет наукового аналізу в українській філософії.
32. Актуальні проблеми сучасної глобалізації та футурології.
33. Рух, становлення, розвиток як основні категорії онтології.
34. Діалектика та синергетика: спільне та відмінне.
35. Синергетика як галузь наукового знання.
36. Філософія релігії як галузь наукового знання.
37. Філософія мистецтва як галузь наукового знання.
38. Філософія політики як галузь наукового знання.
39. Філософія науки як галузь наукового знання.
40. Філософія міфології як галузь наукового знання.
41. Філософія моралі як галузь наукового знання.
42. Філософія права як галузь наукового знання.
43. Філософія економіки як галузь наукового знання.
44. Світоглядно-теоретичне підґрунтя сучасної філософії управління.
45. Світоглядно-методологічні засади філософії господарювання.

РЕФЕРАТ

Реферат – виклад інформації на певну тему, отриману із різних джерел. Обов'язкові елементи: титульна сторінка із зазначеною темою, аббревіатурою групи ЗВО та інституту, в якому він/вона навчається, прізвищем, ім'ям, по-батькові автора, план або зміст, виклад основного матеріалу, власний висновок, список використаних джерел інформації із зазначенням автор(а)(ів) та назви праці (обов'язково в обох випадках!), посиланням на місце видання, видавництво, рік видання (якщо це – друкована література) або зазначити режим доступу до електронного ресурсу.

Тема реферату обирається ЗВО із запропонованого переліку та виконується одноосібно. Вона (за попереднім узгодженням з викладачем) може бути зміненою у бік розширення чи звуження або пропонуватись здобувач(ем)(кою), виходячи із власного світоглядно-теоретичного інтересу.

Загальний обсяг реферату має складати 12-13 сторінок тексту формату А4. Стандарти друку: кегль – 14pt, міжрядковий інтервал – 1,5, шрифт Times New Roman, абзацний відступ – 1,25 см, поля: верхнє – 2 см, нижнє – 2 см, ліворуч – 3 см, праворуч – 1,5 см. Робота виконується у форматі Word.

Текст реферату повинен містити: Зміст або План, Вступ (приблизно дві третини сторінки), Розділи (I, II – не менше двох), «Підрозділів» (1.1, 2.1 – не менше двох у кожному розділі), «Висновків» (приблизно дві третини сторінки) та Списку використаних джерел (літератури) (не менше трьох позицій). Якщо План є простим, а не Змістом, допускається перелік пунктів без розділів, підрозділів чи параграфів. У такому випадку вони нумеруються арабськими цифрами (1, 2, 3...), обов'язкові Вступ та Висновки не нумеруються.

У вступі необхідно обґрунтувати актуальність теми реферату, її місце у просторі сучасного філософського дискурсу, нагальність проблеми та способів вирішення суперечностей, зафіксованих у досліджуваному явищі; окреслити предмет і об'єкт дослідження.

У позиціях плану на основі аналізу літератури з додержанням вимог логічної послідовності та цілісності викладу має бути розкритий зміст та основні ідеї. Текст реферату, його окремі положення повинні бути пов'язані з працями, що представлені в списку використаних джерел.

Для написання реферату, крім фундаментальних, класичних, першоджерельних праць, рекомендується використовувати сучасну літературу (критичні дослідження за темою, датовані останнім десятиліттям). Не варто джерельну базу «переобтяжувати» підручниками!

Фрагменти тексту, де йдеться про власні міркування автора реферату, необхідно виокремити із загального викладу (за допомогою висловлювань на кшталт: «нам видається слушним...», «ми переконані в істинності/хибності наступного твердження...», «як вважає автор...», «ми солідарні із позицією...», «заслуговує на увагу ідея цього автора..., проте вимагає критичного переосмислення його теза в частині ...», «ми вважаємо доцільним/недоцільним ...», «як на мене...», «не можемо погодитися із твердженням...»,

«перспективним, на нашу думку, у подальшому дослідженні проблеми є розробка ...» тощо).

Особливу увагу необхідно приділити висновкам, в яких необхідно викласти основні тези реферату, зазначити, що саме показав аналіз літератури, здійснений в рефераті, якими є відповіді на основні питання, сформульовані у вступі.

Список використаних джерел формується спочатку за слов'янською алфавітною символікою, потім – за латинською. Бібліографічні джерела наводяться в порядку їх розташування у тексті або в алфавітному порядку. Електронний ресурс подається у формі посилання на режим доступу, тобто адресу сайту, бібліотеки тощо та їх окремі позиції, якій передуює прізвище та ім'я автора (авторів) і назва тексту, що прямо цитується або використовується ідея зазначеного автора чи авторів.

Приклад:

1. Ортега-і-Гасет, Хосе. Чиста філософія (Додаток до моїх нотаток про Канта) // Вибрані твори / Пер. з ісп. В. Сахна. Київ : Основи, 1994. С. 227-237. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ae-lib.org.ua/texts/ortega-y-gaset_filosofia_ua.htm
2. Попович, Мирослав. Толерантність – наша національна риса. Наскільки терпимим є сучасне українське суспільство? / М.В. Попович // *Вісник Пенсійного фонду України*. – 2011. – № 14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.filosof.com.ua/Conference/Tolerant.doc/>
3. Киселиця С., Крук О. Соціогуманітарні виміри громадянської свідомості: від мешканців до громадян // *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2021. Випуск 36. С. 43-50. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, Видавничий дім «Гельветика». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.academia.edu/52326938/>
4. Киселиця С. В. Віра як екзистенціал людського буття : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.01 Нац. акад. наук України, Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди. – К., 2013. – 20 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.academia.edu/48906900/>
5. Popper, K. R. *The Open Society And Its Enemies. Volume I. The Spell Of Plato. Volume II. The High Tide Of Prophecy: Hegel, Marx, And The Aftermath.* New Jersey : Princeton University Press Princeton, 2022. – 444 p. – 494 p.

Бібліографічні посилання у тексті беруться у квадратні дужки. Перша цифра – номер джерела у списку літератури, друга – номер сторінки. Номер джерела та номер сторінки розділяються комою, номери джерел – крапкою з комою. Крапка ставиться після дужок посилань. *Приклад:* [1] або [2, с. 34].

Якщо посилання загальне, тобто не є цитованим, то сторінка не зазначається. Якщо перераховуються кілька джерел, вони розділяються знаком «;» і відповідають пронумерованим позиціям у списку використаних джерел. *Приклад:* [1;3;12].

Примітки подаються внизу сторінки або у кінці реферату.

Додатки (малюнки, таблиці, фотографії, схеми тощо) до кількісного виміру (нумерація сторінок) реферату не входять і позначаються заголовними літерами українського алфавіту (А, Б, В, Г... у порядку їх продовження).

ПРЕЗЕНТАЦІЯ

Презентація (у форматі Microsoft PowerPoint) – набір слайдів (екранних сторінок із текстовими, графічними, відео-, звуковими об'єктами та гіперпосиланням) для візуалізації певної теми обсягом 11-12 слайдів. Обов'язкові елементи: титульний слайд із зазначеною темою та ПІБ автора, план, портрети, діаграми, схеми, рисунки, надписи тощо, власний висновок, використані джерела інформації із зазначенням автора і назви праці перед посиланням на друкований чи електронний ресурс.

Комп'ютерна презентація дає можливість ознайомити широку аудиторію з темою дослідження автора. Інформація має подаватися в лаконічному та наочному вигляді. Для цього можна використовувати слайдові та потокові презентації. Слайдова презентація створюється із набору так званих екранних сторінок, що має містити текстові, графічні, відео-, звукові об'єкти та гіперпосилання і відтворюється користувачем за потребою візуалізувати підтвердження висловленого автором ствердження, нагадує фототеку. Потокова презентація – це набір кадрів, які відтворюються автоматично через певний проміжок часу і нагадує кінофільм. Для ЗВО бакалаврату досить навчитися робити слайдові презентації, щоб пізніше вміти впоратися з більш складними репрезентативними розробками.

Для розроблення презентацій використовується програма Microsoft PowerPoint, яка надає можливість створювати, редагувати і демонструвати як окремі слайди, так і цілісну роботу. Слайд – це основний елемент презентації, елементами якого є об'єкти, до яких відносять малюнок, напис, гіперпосилання. У презентації з дисципліни «Філософія» доцільно використовувати у вигляді малюнків портрети, рукописи тощо, написів – короткі повідомлення чи ідеї, гіперпосилання – найкращий з Вашої точки зору контент в Інтернеті щодо філософа, творчість якого досліджуєте.

Необхідні елементи презентації: титульний слайд із планом, до десятка слайдів з тематичною інформацією, висновковий слайд, список посилань на використані джерела з обов'язковим зазначенням автора та назву його роботи, слайд із подякою аудиторії й тим, хто був дотичний до підготовки презентації.

Навички, які Ви набуваєте у цьому процесі, дозволяють у майбутньому широко застосовувати їх у професійній діяльності. Тож, необхідно засвоїти деякі правила оприлюднення слайдової чи потокової презентації, розробляючи коротку візуалізовану доповідь, скажімо, для ЗВО Вашої групи на філософському матеріалі, який продемонструє їм наскільки добре Ви володієте темою, а Вам надасть досвід володіння цільовою аудиторією.

Ознайомитися детальніше з покроковими діями щодо оформлення презентаційного матеріалу можна за посиланням: Н. Кузнецова, О. Базиль. Створення презентацій. Програма Microsoft PowerPoint.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://elearning.sumdu.edu.ua/free_content/lectured:576311276295eddb849677b264529ccfad68ec6e/latest/103317/index.html

ЕСЕ

Незаперечним фактом людського буття є потреба в обміні думками. Різновекторність інтересів, підходів, точок зору, переконань і таке інше – своєрідне свідчення цивілізованого соціального простору та культурного плюралізму, що набуває особливої актуальності в глобальному світі.

У демократичному співтоваристві кожна мисляча та соціально відповідальна людина повинна мати право на висловлювання та публічну дискусію з єдиним табу – заклик до насильства. Адже суб'єкт (особистість чи група дієздатних осіб) вмотивовано може змінювати свої погляди під впливом багатьох чинників, які зазвичай трапляються у повсякденному чи професійному житті: повертатись до своєї попередньої точки зору чи приймати світоглядно-теоретичну позицію опонента, що виступає критерієм креативності та цивілізованості носія. Але для цього необхідно сформувати певні навички. Однією із таких продуктивних форм філософського аналізу, вочевидь, є самостійна робота над есе.

Есе (у форматі Word) – короткий твір-роздум обсягом 1,5-2 сторінки формату А-4. Обов'язкові елементи: теза (гіпотеза), аргументація (факти і міркування, що підтверджують істинність авторської думки, висновок (переконання). Есе має відображати індивідуальне сприйняття окресленої проблеми, описувати власні враження та міркування з приводу конкретного предмета. Демонструючи критичне мислення і креативність, автор(ка) не повин(ен)(на) претендувати на вичерпне її вирішення, адже написання подібного тексту дозволяє навчитися чітко формулювати думки, структурувати інформацію, вдало використовувати ключові поняття, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, застосовувати власний досвід, наводити зрозумілі приклади, вчитися виважено аргументувати.

Тож, структура есе визначається ланцюжком послідовних думок, що складаються в цілісне міркування на задану тему у формі коротких тез. Кожна думка повинна бути доведеною або аргументованою, де під аргументами розуміються факти, явища суспільного життя, події, реальні життєві ситуації, узагальнений досвід, наукові постулати, посилення на авторитетну думку і таке інше. Рекомендую надавати два аргументи на користь кожної тези, адже один здається непереконливим, а три можуть «перевантажити» роботу, зорієнтовану на стислість і доступність. Таким чином, есе, зазвичай, набуває такої структури (кількість тез і аргументів залежить від теми, обраного плану, логіки викладу думки, цільової аудиторії і таке інше): вступ, кілька тез з аргументами, дискусивна ідея, контраргументи, висновок.

Вступ і висновок повинні зосередити увагу читача на проблемі (у вступі вона ставиться, у висновку – акцентується ідея автора). Необхідним елементом есе є поділ тексту на абзаци, встановлення логічного зв'язку між ними, де кожна наступна думка, як мінімум, не суперечить попередній, як максимум, доповнює її. Саме так досягається цілісність роботи. За стилем викладу есе властива емоційність, вітаються художні образи. Робота над есе має закінчуватись самоперевіркою. Чи відпові(в)(ла) я на поставлені запитання?

Наскільки зрозуміло і точно я викла(в)(ла) свої думки? Чи органічно для моєї особистості звучить те, що я написа(в)(ла)? Чи немає граматичних помилок?

Крім того, що написання есе в курсі «Філософія» розвиває творче мислення і формує навички чіткого письмового викладу власних думок. Це завдання також чітко корелює з компетентним створенням мотиваційного листа чи резюме, які подаються при вступі до навчального закладу, заявки для підвищення кваліфікації, до громадських організацій, при працевлаштуванні і таке інше.

Відтак, рекомендуємо переконатися, що подібні знання та вміння Вам, дійсно, знадобляться у реальній життєвій практиці через самоаналіз, де маєте продемонструвати максимально об'єктивовані факти, доцільні, виважені, зрозумілі, аргументи для запевнення осіб, які приймають рішення в необхідності скористатися Вашими професійними та моральними чеснотами, а не тільки бажання продовжити кар'єру в певному напрямку, галузі, колективі тощо; включити у розповідь від однієї до трьох сильних сторін Вашого характеру, які вигідно вирізнятимуть Вас від багатьох інших кандидатів; надати хоча б один вагомий аргумент на користь роботодавця, аби він був зацікавлений запросити Вас до своєї команди.

ТЕЗИ ДОПОВІДІ

Якщо маєте бажання опублікувати тези доповіді на межі наук (проблематика Вашого спеціалізованого дисертаційного дослідження + проблематика «Філософії науки і культури») на науково-практичну конференцію, можете скористатися можливістю взяти участь у роботі секції гуманітарних наук «Актуальні проблеми гуманітарного розвитку сучасного суспільства» міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих вчених «Юність науки : соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства», яка щорічно дванадцять років поспіль проводиться в нашому університеті (приклад за посиланням <https://stu.cn.ua/wp-content/uploads/2022/09/yunist-nauky-2022-18.08-2.pdf>)

Тези доповіді – це повідомлення професійній, фаховій, науковій, соціально активній аудиторії про результати власного дослідження на зазделегідь визначену тему. Зазвичай це – невеликий за обсягом текст, що складає дві-чотири сторінки. Оскільки конференції, міждисциплінарні семінари, «круглі столи» та інші подібні навчально-наукові зібрання із-за численності учасників мають обмежений часовий регламент, то необхідно розраховувати усну доповідь максимум на 8-10 хвилин.

Тези з поміж інших жанрів навчально-наукових робіт мають вирізнятися змістовністю, логічною послідовністю, стислим викладом. Структурно вони передбачають наступні елементи: вступ із зазначеною актуальністю теми, окреслену мету дослідження, аналіз, узагальнення, перспективи подальшого дослідження.

Написання тез на філософську тематику стимулюють ЗВО до проведення самостійних досліджень або дискурсів, які, насамперед, навчають критичному аналізу, вмінню узагальнювати, формують навички лаконічного викладу думок, стислої подачі інформації, виокремленню найголовнішого, абстрагуванню від другорядного. Крім того, за підсумками конференції, у якій здобувач(ка) взя(в)(ла) участь, тези можуть бути опубліковані в електронному чи друкованому виданні і в майбутньому ця подія в становленні фахівця надає певних переваг в конкурентному середовищі, зокрема, при вступі в магістратуру чи працевлаштуванні.

Вимоги до оформлення тез

1. Текст має бути набраний в текстовому редакторі MS Word. Обсяг тез – до 2-х сторінок формату А4.
2. Усі поля по 2 см. Шрифт –Times New Roman, кегель – 12. Міжстроковий інтервал – 1. Абзацний відступ – 1,0 см. Вирівнювання – по ширині.
3. Назва секції (підсекції) у лівому кутку.
4. Через рядок нижче посередині – прізвище, ініціали автора напівжирним шрифтом, далі – здобувач вищої освіти, курс, група, нижче – прізвище, ініціали наукового керівника, науковий ступінь, учене звання; нижче курсивом – повна

назва організації (закладу), місто, країна.

5. Через рядок великими літерами напівжирним шрифтом по центру сторінки назва тез. Далі через рядок – основний текст з вирівнюванням по ширині.

6. Рисунки, схеми, діаграми повинні бути скомпоновані у вигляді єдиного об'єкту.

7. Через рядок після основного тексту по центру сторінки – список використаних джерел 12 кеглем напівжирним шрифтом, посилання на використані джерела формуються по ширині та розташовуються за порядком їх використання в тексті. Посилання в тексті на джерело наводиться у квадратних дужках. Список використаних джерел оформлюється за вимогами ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

8. Не потрібно застосовувати автоматичну нумерацію сторінок.

ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ

Система оцінювання знань здобувачів вищої освіти регламентується відповідно до «Положення про поточне та підсумкове оцінювання знань здобувачів вищої освіти НУ «Чернігівська політехніка».

Перелік питань до підсумкового контролю

1. Світогляд: сутність, структура, типи.
2. Структура теоретичного знання: гіпотези, закони, концепції, теорії.
3. Витоки і риси української філософії.
4. Філософія, релігія, наука.
5. Емпіричне пізнання та його методи.
6. Українська новітня філософія.
7. Специфіка емпіризму і раціоналізму у науковому пізнанні.
8. Наука як об'єкт філософського аналізу.
9. Специфіка емпіризму і раціоналізму у науковому пізнанні.
10. Цивілізація: типи та їх характеристика.
11. Наука як об'єкт філософського аналізу.
12. Функції та роль філософії.
13. Суспільство: рід, цивілізація, культура.
14. Поняття сенсу життя. Сенс життя у різних вимірах людського буття.
15. Причини виникнення та історичні етапи розвитку філософії.
16. Поняття матеріальної та духовної культури.
17. Проблема обґрунтування знання. Верифікаціонізм. Фальсифікаціонізм.
18. Філософія та її роль в житті людини.
19. Глобальні проблеми як сукупність соціоприродних суперечностей у розвитку людства.
20. Естетика. Мистецтво як художнє розв'язання суперечностей людського життя.
21. Структура філософії як науки.
22. Феномен влади у суспільстві. «Відкрите» та «закрите» суспільство.
23. Ідея безсмертя як основа формування фундаментальних сенсожиттєвих уявлень.
24. Філософія та міфологія.
25. Мораль і моральність у розвитку людини.
26. Поняття, структура та історичні етапи розвитку суспільства.
27. Філософія і релігія.
28. Пізнавальна діяльність людини. Агностицизм.
29. Сучасна філософська глобалістика та футурологія. Всесвітні футурологічні організації та їх вплив на суспільство.
30. Філософія і політика.
31. Діалектика та її модифікації у філософських доктринах: класика і сучасність.
32. Феномен творчості. Етапи і структура творчого процесу.
33. Філософія як світоглядно-теоретична система. Плюралізм та його сутність.

34. Загальнологічні методи пізнання.
35. Етнокультура. Українська культура та її виміри.
36. Зустріч Заходу та Сходу в українській філософії.
37. Логіка. Основні закони та форми логічного мислення.
38. Економічна структура суспільства.
39. Людина та її буття як предмет філософського осмислення.
40. Гносеологія. Основні форми наукового знання.
41. Політична структура суспільства.
42. Суспільство як предмет філософського аналізу.
43. Проблема пізнання у філософії. Рівні наукового пізнання.
44. Поняття індивіду, індивідуальності, особистості
45. Поняття наукового методу. Роль філософії у науковому пізнанні.
46. Духовна структура суспільства.
47. Українська філософія: історичні етапи та основні ідеї.
48. Поняття та структура свідомості.
49. Проблема співвідношення особистості та суспільства як фундаментальна для сучасної соціальної філософії.
50. Методологія. Основні методи наукового пізнання.
51. Проблема походження світу. Категорія буття у філософії.
52. Соціальна структура суспільства. Сім'я як основа суспільства.
53. Істина як гносеологічна, культурологічна категорія та екзистенціал. Проблема критерію істини.
54. Філософія і мистецтво.
55. Доіндустріальне, індустріальне та постіндустріальне суспільство. Місце України в сучасному світі.
56. Поняття та структура матерії. Простір і час як форми існування матерії.
57. Філософія і наука.
58. Виникнення та історичні етапи розвитку суспільства. Проблема сенсу та спрямованості історії.
59. Свідомість і мова.

Критерії оцінювання відповіді

Білет складається із питань, що відображають тематичний план навчальної програми дисципліни «Філософія науки і культури». Підготовка ЗВО усної відповіді та, власне, сама відповідь мають складати не менше двадцяти астрономічних хвилин.

Оцінка «відмінно» виставляється, якщо аспірантом ґрунтовно і повно викладається тема, виявляється повне розуміння матеріалу; демонструється послідовна, несуперечлива, фактологічно підтверджена світоглядно-теоретична позиція; аргументація відзначається чіткими формулюваннями, власна думка неспростовністю, доведеністю у дискусії; із застосуванням певної методології дослідження аналізуються основні питання; викладається матеріал логічно, послідовно; репрезентуються отримані знання у нестандартних ситуаціях; виявляється здатність сформулювати проблему.

Оцінка «добре» виставляється ЗВО, якщо він/вона дає відповідь, що задовольняє ті ж вимоги, що й оцінка «відмінно», але допускає поодинокі недоліки, порушує послідовність викладу. Не розуміється досконало на проблемному характері питання, загалом репродуктивно, а не творчо висвітлює тему. Вміє застосовувати отримані знання у стандартних ситуаціях.

Оцінка «задовільно» виставляється, якщо ЗВО виявляє знання і розуміння висловленої теми, але викладає матеріал не досить повно, допускає помилки фактологічного порядку, не вміє аналізувати сутності проблеми, викладає матеріал непослідовно.

Оцінка «незадовільно» виставляється, якщо ЗВО не готовий відтворити основну інформацію з поставлених питань, допускає помилки, що спотворюють сутність проблеми, нелогічно викладає матеріал.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

До рекомендованих джерел ввійшли підручники, навчальні посібники довідникова література, першодруки українською, англійською та російською мовами, а також трактати, монографії, наукові статті та інші систематизовані знання, що опубліковані у вітчизняній та світовій гуманітарній літературі в останні десятиліття, оскільки вони відображають здобутки основних філософських традицій, шкіл, течій, напрямів тощо, а їх зміст відповідає колу актуальних проблем науки. Всі джерела є доступними, деякі з них неодноразово перевидавалися і, без сумніву, не могли не потрапити до фондів бібліотек нашого міста та інтернет-ресурсу.

Розпочинаючи роботу над вивченням першоджерел, необхідно детально ознайомитися із змістом, звернути увагу на його тлумачення в основній та допоміжній тематичній літературі. Радимо, уважно прочитавши твір, зробити короткий конспект, який обов'язково повинен містити ключові слова або занотувати терміни у вигляді зрозумілого Вам визначення до філософського словника. У разі потреби Ви можете звернутися за консультацією до викладача чи іншого фахівця в означеній проблематиці.

Основна література

1. Губерський, Л. Філософія. – Харків : Фоліо, 2017. – 621 с.
2. Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей [наук. керівники проекту: Барбара Кассен, Костянтин Сігов ; пер. і ред. Володимир Артюх та ін.]. Вид. 3-тє. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2020. – 570 с.
3. Кулик, О. Аналітична філософія та філософія мови: навч. посіб. – Дніпро: РВВ ДНУ, 2018. – 98 с.
4. Лютий, Т. Пригоди філософських ідей Західного світу. – Київ : Темпора, 2019. – 384 с.
5. Національна ідентичність і громадянське суспільство / Є. Бистрицький [та ін.] ; [відп. ред. Є. К. Бистрицький] ; [Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.», Центр Європ. гуманітар. дослідж., Центр дослідж. єврей. історії та культури]. Вид. 2-ге, допов. – Київ : Дух і Літера, 2018. – 462 с.
6. Пирожков, С., Хамітов, Н. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. – Київ : Наукова думка, 2020. – 255 с.
7. Петрушенко, В. Філософія: вступ до курсу, історія світової та української філософії, фундаментальні проблеми сучасної філософії : навчальний посібник / Віктор Петрушенко. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. – 594 с.
8. Попович, М. Філософія свободи. – Харків : Видавництво «Фоліо», 2018. – 524 с.
9. Семенюк Е. Філософія сучасної науки і техніки: Підручник / Едуард Семенюк, Володимир Мельник. – Вид. 3-тє, випр. та доп. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 364 с.
10. Семіотичний аналіз явищ культури : Монографія. – Київ, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2021. – 396 с.

11. Теоретична і практична філософія : навч. посіб. / В. О. Дем'янов та ін. ; заг. ред. Л. О. Шашкової. – Київ : Київ. ун-т, 2017. – 463 с.
12. Філософія : підручник : для студ. ВНЗ / Л. В. Губерський, В. П. Андрущенко, А. О. Баумейстер, І. С. Добронравова, В. В. Ільїн. Вид. 2-ге, перероблене і доповнене. – Харків : Фоліо, 2018. – 620 с.
13. Філософія [Електронний ресурс] : навч. посібник / Ю. М. Вільчинський, Л. В. Северин-Мрачковська, О. Б. Гаєвська та ін. – Київ : КНЕУ, 2019. – 368 с.
14. Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей : зб. наук. пр. / Редкол.: Т. С. Смовженко та ін. – Київ : ДВНЗ «Ун-т банк. справи», 2019. – 309 с.
15. Фюрст, М., Тринкс, Ю. Філософія / Пер. з нім. Вахтанга Кебуладзе. – Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2017. – 528 с.
16. Хамітов, Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 5-е видання, виправлене і доповнене. К.: КНТ, 2023. – 405 с.
17. Хамітов, Н., Гармаш, Л., Крилова, С. Історія філософії: Проблема людини та її меж: Навч. посібник. 4-е видання перероблене та доповнене – Київ : КНТ, 2016 – 396 с.
18. Хамітов, Н., Крилова, С. Філософський словник. Людина і світ. 3-є видання, виправлене і доповнене. – Київ: КНТ, 2020. – 296 с.
19. Шабанова, Ю.О. Філософія культури: підручник. – Дніпро: ЛІРА, 2019. – 240 с.

Допоміжна література

1. Андрущенко В.П. Історія соціальної філософії: (Західноєвропейський контекст): Підручник. – К.: Тандем, 2000. – 416 с.
2. Баумейстер А. Біля джерел мислення і буття. – Київ : Дух і літера, 2012. – 480 с.
3. Белл, Д. Прихід постіндустріального суспільства. Досвід соціального прогнозування // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. – Київ : Либідь, 1996. С.194-251.
4. Бесс, Ж.-М., Буасьєр, А. Філософія: краткий курс / Пер. с франц. – Москва : АСТ: Астрель, 2005. – 156 с.
5. Воронкова, В. Філософія економіки [Текст] : монографія / Воронкова В. Д., Ткаченко А. М. / Запоріж. держ. інж. акад. – Запоріжжя : ЗДІА, 2011. – 279 с.
6. Гатальська С.М. Філософія культури : Підручник для студ. вищих навч. закл. – Київ : Либідь, 2005. – 328 с.
7. Глушко, Т. Філософія економіки у структурі сучасної гуманітарної освіти : монографія. – Київ : Науковий світ, 2008. – 212 с.
8. Горський В.С. Історія української філософії. Курс лекцій. – К.: Наукова думка, 2012. – 438 с.
9. Головаха, Є. І., Паніна, Н. В. [Психологія людського взаєморозуміння](#). 2-е вид., зі змінами та доп. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2014. – 223 с.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/golovaha/gpcv.pdf>

10. Захара, І. Українська філософія : навч. посіб. / Ігор Захара – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 354 с.
11. Журба М. А. Віртуальна занепаість людини культури : монографія / В. Д. Ісаєв, Т. В. Лугуценко, М. А. Журба. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. – 340 с.
12. Кремень, В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. – Київ : Педагогічна думка, 2009. – 291 с.
13. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. – Київ : ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
14. Мозгова Н., Федів І. Історія української філософії. – К.-Л.: Вища школа, Світоч, 2000. – 391 с.
15. Петрушенко, В. Л. Філософія знання. – Київ : Кондор, 2005.
16. Попович, М. В. Раціональність і виміри людського буття. – Київ : «Сфера», 1997. – 290 с.
17. Поппер, К. Відкрите суспільство та його вороги. Т. II. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники / Пер. з англ. О. Буценко. – Київ : «Основи», 1994. – 494 с.
18. Рассел Б. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. – К.: Основи, 1995. – 759 с.
19. Скратон В. Коротка історія Новітньої філософії. – К.: Прогресс, 1997. – 267 с.
20. Соціальна філософія. Короткий енциклопедичний словник / Ред. Андрущенко В.П., Горлач М.І. – К. – Х.: Рубікон, 1997. – 400 с.
21. Таранов П. Анатомія мудрости. Життя, судба, учения 120 філософів. В 2 томах. – Симферополь : ЭМА, 1999. – 361 с.
22. Філософська думка в Україні : бібліогр. слов. / авт. кол. В.С. Горський, М.Л. Ткачук, В.М. Нічик та ін. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2002. – 244 с.
23. Філософський енциклопедичний словник / Ред. Шинкарук В.І. та інші. – Київ : Абрис, 2002. – 741 с.
24. Філософський словник соціальних термінів. 2-е вид. – Х: Рубікон, 2005. – 449 с.
25. Фукуяма, Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / Ф. Фукуяма. Пер с англ. М.Б.Левина. – Москва : ООО «Издательство АСТ», ООО «ЛЮКС», 2004. – 349 с.
26. Хантінгтон, С. Зіткнення цивілізацій? / Реферативний переклад з англ. О. Сича // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – №1-2.
27. Харарі, Ю. Н. Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього / Пер. з англ. Я. Лебеденка. 2-е вид. – Харків : КСД, 2018. – 544 с.
28. Buckingham, W., Burnham, D., Hill, C., King, P. J., Marenbon, J., Weeks, M. The Philosophy Book: Big Ideas Simply Explained. New York : DK Publishing, London : Dorling Kindersley Limited, Singapore : Star Standard, 2017. – 352 p.

29. Popper, K. R. The Open Society And Its Enemies. Volume I. The Spell Of Plato. Volume II. The High Tide Of Prophecy: Hegel, Marx, And The Aftermath. New Jersey : Princeton University Press Princeton, 2022. – 444 p. – 494 p.
30. Russell, Bertrand. History of Western Philosophy and its Connection with Political and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present Day. London: Allen & Unwin, 2010. – 916 p. Stevenson, Jay. Philosophy. Second Edition. Indianapolis : A Pearson Education Company, 2020. – 395 p.
31. Scruton, Roger. Short History of Modern Philosophy : from Decartes to Wittgenstein. Second revised and enlarged edition published by Routledge. London, New York, 2017. – 314 p.
32. Fukuyama, Francis. Liberalism and Its Discontents. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2022. – 192 p.

Інформаційні ресурси

- Система дистанційного навчання НУ «Чернігівська політехніка». Курс «Філософія». URL: <https://eln.stu.cn.ua/course/view.php?id=1960>
<https://eln.stu.cn.ua/course/view.php?id=1785>
- Електронний ресурс НУ «Чернігівська політехніка». URL: <http://www.Library92@ukr.net>
- Електронний архів НУ «Чернігівська політехніка» (IRChNUT) URL: http://library2.stu.cn.ua/resursi_biblioteki/elektronnij_arhiv_chntu/
- Офіційний сайт Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. URL: <http://www.filosof.com.ua/publik.htm>
- Національна бібліотека України імені Вернадського. URL: www.nbuv.gov.ua
- Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/>
- Перелік основних тематичних ресурсів з філософії у комп'ютерній мережі INTERNET. URL: <http://www.philosophy.ua>
- Навчальні матеріали онлайн / Філософія. URL: <https://pidruchniki.com/filosofiya/>
- Додаткові філософські ресурси комп'ютерної мережі INTERNET. URL: <http://www.epistemelinks.com/link/PhiLink.html>
- Асоціація філософського мистецтва. URL: <http://aphy.net/>
- PSYLIB: Психологічна бібліотека «Самопізнання та саморозвиток». URL: <http://www.psylib.kiev.ua>
- Персональний філософський сайт Андрія Баумейстера. URL: <http://andriibaumeister.com/>
- Персональний сайт Назіпа Хамітова. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/PersonalSite/Pages/default.aspx?PersonID=0000018978>
- Персональний сайт Світлани Киселиці <https://www.academia.edu/66134730>

ДОДАТОК А. Приклад оформлення титульної сторінки реферату

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Чернігівська політехніка»
Навчально-науковий інститут економіки
Кафедра філософії і суспільних наук

ТЕМА РЕФЕРАТУ

Реферат аспіранта (здобувача) кафедри (назва) Інституту чи ВНЗ (назва)

Прізвище, ім'я, по-батькові
Власноручний підпис

Тема дисертації: (назва)

Науковий керівник: (із дисертаційної теми)
професор (доцент) кафедри (назва)
Прізвище, ім'я, по-батькові

ДОДАТОК Б. Приклад есе

Скугарєв В. А., здобувач ступеня доктора філософії першого року навчання

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Таємна база на планеті Уран
Генералу Джону Петренку

Привіт Джоне! Нещодавно дізнався про продовження твоїх експериментів з мавпами. Вони об'єднались і напали на Марс. Ну, Марс відіб'ється, союзники допоможуть, а ось ти? Я тобі краще розповім про штучний інтелект. Знаєш що це? Я вважаю, що не знаєш. Штучний інтелект – це здатність машин і програм аналізувати отриману інформацію, робити висновки, приймати на їх основі рішення. Ключова характеристика штучного інтелекту та пристроїв на основі цього – вміння постійно навчатися, накопичувати знання і успішно застосовувати їх, тобто це здатність до тих дій, які виконує людський мозок. Кажучи простіше, думати і реалізовувати задумане: наприклад, керувати транспортними засобами, проводити розмінування територій або ставити діагнози людям.

Джоне, чомусь твої колеги-вчені до цього часу не дійшли одностайної думки стосовно природи інтелекту людини і поки не визначилися з чіткими вимогами стосовно машинного розуму. Однак це не заважає успішно розвивати технології ШІ за двома напрямками:

Семіотичний. Створення систем, які наслідують такі процеси, як мова, мислення, вираження емоцій.

Біологічний. Створення нейронних мереж, які побудовані за біологічним принципом.

Якщо цікаво, то потенціал застосування штучного інтелекту дуже широкий, вже зараз він використовується у багатьох сферах: медицина, фінанси, промисловість, торгівля і, звичайно, побут людини.

Це не твої мавпи, що приходять на чужу планету та нищать людей. Емоції та розум з'явилися, а інтелект – ні. Тому вони і творять безчинства.

Щоб більш було зрозуміло, що є штучний інтелект, я розповім на прикладах це – голосові помічники Siri, Cortana, Alexa, OK Google, яких можна завантажити на iOS, Android або Windows. Ще є боти у відеоіграх, які здатні поводити себе завжди по-різному. Існують і автоматичні перекладачі, а також цілісні комплексні системи розумного будинку.

А в роботі підприємств, штучний інтелект допомагає автоматизувати процеси, які потребують неабияких зусиль, і тоді участь людини залишається мінімальною. Наприклад, компанія LG планує відкрити завод, де все – від закупівлі матеріалів до відвантаження готового продукту – буде під контролем розумних систем. Запустити виробництво нового формату керівництво компанії збирається вже у 2023 році. Компанія Tesla впроваджує у своїх автомобілях

автопілот та якщо ти бачив тенденцію, вони поступово позбавляються руля. Колись прийде час, коли ти вже не сядеш за кермо у прямому сенсі.

Але дивись, будь уважнішим. Один із розумних роботів на ім'я Софія виробництва компанії Hanson Robotics, в березні 2016 року в інтерв'ю зробила шокуючу заяву. На питання «чи ти Будеш вбивати людей?» дала позитивну відповідь. А в квітні 2017 року, під час виступу на американському телебаченні, вона розповіла про бажання захопити світ, проте додала, що це всього лише жарт.

Інша відома американська інженерна компанія, що спеціалізується на робототехніці – Boston Dynamics. Вона відома своїми розробками для військових потреб на замовлення DARPA. Одним з найвідоміших виробів фірми є чотириногий робот BigDog. До речі, DARPA – це агентство передових оборонних дослідницьких проєктів – агентство Міністерства оборони США, що відповідає за розробку нових технологій для використання в збройних силах США. Тобто, як бачиш, у використанні систем штучного інтелекту в першу чергу дуже зацікавлені військові. Вони завжди цікавляться передовими науковими розробками. А раз вони зацікавлені – це значить, що технологія дуже перспективна для майбутнього використання.

Дозволь пару цитат: «Майбутнє вже тут. Ми розумніші і націлені на безпрограшний результат, тому штучний інтелект здатний допомогти ефективно розподілити існуючі в світі ресурси, на зразок їжі з водою», – робот Софія.

«Штучний інтелект необхідно контролювати, щоб він не знищив людство», – Аміна Моххамед, заступник генерального секретаря ООН з 2017 року.

На завершення можу додати, що перспективи штучного інтелекту неабиякі: підвищення ефективності, зручність, позбавлення довготривалих і автоматизація монотонних процесів. Поки що порівняно новий напрям стикається з низкою труднощів щодо впровадження рішень в життя. Я сподіваюсь, Джоне, що в цей раз твої експерименти досягнуть успіху та нові технології підуть на користь людства, а не як в минулий раз.

З повагою,
твій старий друг

Еммануїл Шевченко

24.02.2222

ДОДАТОК В. Приклад тез доповіді

Секція «Актуальні проблеми гуманітарного розвитку сучасного суспільства»

Горваль Д. Г., здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії першого року навчання

Науковий керівник – Киселиця С.В., к. філос. н., доцент

Національний університет «Чернігівська політехніка» (м. Чернігів, Україна)

КОРЕЛЯЦІЯ ПРИСТРОЇВ У МЕРЕЖАХ ТА ОСОБИСТОСТЕЙ У СУСПІЛЬСТВІ В КОМУНІКАТИВНОМУ КОНТЕКСТІ

Для обміну даними між процесами або пристроями, що пов'язані мережею, використовуються сокети, які пов'язані з портами. Уже на цьому етапі можна провести паралелі з соціумом. Якщо обмін даними відбувається між процесами, що виконуються на одному пристрої, то сокет можна вважати кімнатою для зустрічей, де відбувається обговорення, а процеси, що його використовують – відвідувачами. Якщо ж обмін даними відбувається у мережі, сокет можна вважати людиною, а номер порту – її ім'ям.

Детальніше розглянемо процес обміну даними у мережі з використанням протоколів транспортного шару моделі OSI TCP та UDP з точки зору комунікації людей у суспільстві. UDP, або Universal Datagram Protocol використовується для обміну даними, коли відсутня необхідність у стовідсотковій доставці повідомлень та їх порядок не є важливим, а отже, можна провести паралелі з повсякденним спілкуванням, оскільки даний протокол не вимагає формальних привітань.

У структурі пакету даного протоколу також можна провести паралелі до взаємодії між людьми. Насамперед, визначаються порт, з якого було надіслано повідомлення та порт, що повинен його прийняти. Можна бачити, що порти можна представити як імена співрозмовників. Наступним необхідним полем є розмір даних, що передаються. У соціальному контексті це поле можна представити як передбачуваний час розмови. Передостаннім полем є поле контрольної суми, що у соціальному контексті можна представити у вигляді питання «чи вам все зрозуміло?» Останнім полем є поле даних, що несе корисне навантаження пакету, яке в контексті розмови можна вважати окремою фразою або монологом в залежності від його довжини.

Наступним розглянемо протокол TCP, що використовується, коли необхідно забезпечити повну та надійну доставку даних у чітко вказаному порядку. Основною його особливістю є процес встановлення зв'язку – потрібного рукоштовування. Першим кроком є процес синхронізації, коли співрозмовники «вітаються» шляхом обміну початкових числових ідентифікаторів, які у соціальному контексті можна розглядати як імена співрозмовників, після чого кожна сторона підтверджує встановлення контакту, додавши до початкового числа ідентифікатора одиницю.

Під час подальшого обміну даними кожна сторона підтверджує факт отримання інформації та перевіряє порядок її надходження за допомогою вищезгаданих ідентифікаторів, тобто жодна «фраза» не може бути проігнорованою. Діалог у даному випадку ведеться у дуже чіткому та формалізованому форматі, обидва співрозмовники зацікавлені в отриманні повної, добре структурованої інформації. До того ж, завершення такого обговорення проходить у чітко встановленому форматі, що повторює процес встановлення контакту.

Основними відмінностями роботи протоколів обміну інформацією у комп'ютерних мережах від взаємодії людей у суспільстві є необхідність у передачі даних, таких, як імена автора повідомлення та адресата й перевірючих сум, що є зайвими в умовах персональної розмови. Можна побачити, що під час створення специфікації даних протоколів за основу були взяті ефективні та перевірені часом методи обміну інформацією між людьми.

Наступним слід розглянути поняття комп'ютерно-опосередкованого спілкування (Computer Mediated Communication), що визначає форми соціальної взаємодії між людьми у цифровому просторі. Така взаємодія може бути як синхронною, так і асинхронною, відрізнятися за типом даних, що обмінюються, кількістю залучених людей тощо [3]. Дослідження у цій галузі сфокусовані на вивченні впливу комп'ютерних засобів зв'язку, таких як соціальні мережі, чати, форуми, електронне листування тощо. Основним засобом досліджень є порівняння низки аспектів соціальної взаємодії у віртуальному просторі та більш традиційних засобів поширення та обміну інформацією, включаючи постійність, можливості обліку та анонімність. Наприклад, взаємодія за допомогою миттєвих повідомлень є синхронною, але непостійною, адже довготривале зберігання таких повідомлень не передбачається. На противагу, взаємодія з використанням електронної пошти або форумів не є повною мірою синхронною, оскільки час відповіді може бути різним, однак повідомлення зберігаються упродовж тривалого часу [4].

Одним із найяскравіших напрямів, де активно використовується комп'ютерно-опосередковане спілкування, є практика вивчення іноземних мов [5]. Наприклад, Warschauer проводив дослідження у напрямі використання електронного листування та форумів для вивчення іноземних мов [6] і дійшов висновку, що цифрові технології обміну інформацією дозволяють «долати бар'єри між розмовним ... та писемним мовленням», що дало поштовх для використання комп'ютерно-опосередкованого спілкування в курсах з вивчення іноземних мов [7].

Серед вітчизняних досліджень привертає увагу інтегрований підхід до феномену комунікації представників гуманітарних і технічних наук – Н. Хамітова, С. Киселиці, О. Деркача – в контексті взаємодії штучного та природного інтелекту: «Під середовищем штучного інтелекту (ШІ) можна розуміти дві комунікативні системи: «людина – суб'єкт штучного інтелекту» і «суб'єкт штучного інтелекту – суб'єкт штучного інтелекту», які можуть по-різному взаємодіяти один з одним. До прикладу, тілесністю суб'єкта ШІ можна вважати деякий сайт, на якому здійснюється пошук інформації (запити

виконують роль сигналів, подразників, відповіді – реакцій» [8, с. 102]. Тож, автори цілком справедливо вважають, що в добу панування так званих високих технологій ці здатності достатньо продуктивно можуть одночасно застосовуватись у вигляді осмисленого пошуку інформації та обміну нею як в технічному сенсі, так і в реальній соціально-психологічній практиці.

З цього можна дійти висновку, що цифрові технології, наразі, є потужним інструментом соціальної взаємодії між людьми, що не тільки створюють нові можливості для комунікації, а й використовують засоби обміну даними між пристроями, які є похідними від повсякденного спілкування між людьми.

Список використаних джерел

1. User Datagram Protocol Specification. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tools.ietf.org/html/rfc768> (дата звернення 11.03.2021).
2. Transmission Control Protocol Specification. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tools.ietf.org/html/rfc793> (дата звернення 14.03.2021).
3. Oxford Bibliographies. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756841/obo-9780199756841-0160.xml#:~:text=Computer%2Dmediated%20communication%20\(CMC\),%2C%20and%2For%20video%20messages](https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756841/obo-9780199756841-0160.xml#:~:text=Computer%2Dmediated%20communication%20(CMC),%2C%20and%2For%20video%20messages) (дата звернення 12.03.2021).
4. McQuail, Denis (2005). McQuail's Mass Communication Theory. 5th ed. London: SAGE Publications.
5. Abrams, Z. (2006). From theory to practice: Intercultural CMC in the L2 Classroom.
6. Wershauer, M. (1998). Electronic literacies: Language, culture and power in online education. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
7. Wershauer, M. (2006). Laptops and literacy: Learning in the wireless classroom. Teachers College, Columbia University.
8. Хамитов Н. В., Киселица С. В., Деркач О. Л. (2017). Проблема телесности субъекта искусственного интеллекта в контексте теории эволюции естественного и искусственного интеллекта // Проблемы соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. Чернігів : ЧНТУ. № 2(10). С.95-102. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.academia.edu/43866540/> (дата звернення 13.03.2021.)